

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій

ІСТОРІЯ ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до проведення семінарських занять для здобувачів вищої освіти
спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри
теорії та історії держави і права,
конституційного права
Протокол № 4
від 04 листопада 2019 р.

Чернігів ЧНТУ 2019

Історія правових та політичних вчень. Методичні вказівки до проведення семінарських занять для здобувачів вищої освіти спеціальностей 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність /Укл. Козинець О.Г. – Чернігів: ННІ права і соціальних технологій ЧНТУ, 2019. – 53с.

Укладач: КОЗИНЕЦЬ ОЛЕНА ГАВРИЛІВНА, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права

Відповідальний за випуск: ВЕРЕМІЄНКО СВІТЛАНА ВІКТОРІВНА, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права

Рецензент: СЕЛЕЦЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ, декан юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, к.ю.н., доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ПРАВОВИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ»	
1.1. Структура навчальної дисципліни	7
1.2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни	8
1.3. Методи поточного та підсумкового контролю з навчальної дисципліни «Історія правових та політичних вчень»	16
1.4. Словник (глосарій)	17
1.5. Література до всього курсу	32
1.6. Орієнтовний перелік питань на залік/екзамен	37
2. ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	
2.1. Тема 1. Політичні та правові вчення в країнах Стародавнього Сходу	39
2.2. Тема 2. Політичні та правові вчення Стародавньої Греції	41
2.3. Тема 3. Політичні і правові ідеї в країнах Європи та Арабського Сходу періоду Середньовіччя	43
2.4. Тема 4. Політико-правова думка епохи Відродження і Реформації	46
2.5. Тема 5. Політичні і правові вчення у Франції XVIII ст.	47
2.6. Тема 6. Політичні і правові вчення в Західній Європі в XIX ст.	49
2.7. Тема 7. Політичні і правові вчення в Європі та США XX ст.	51

ВСТУП

Історія правових і політичних вчень має дуже широкий предмет вивчення. При вивченні історії правових і політичних вчень здобувач знайомиться з великим матеріалом, що вимагає теоретичного осмислення. Кожна з політико-правових доктрин являє собою своєрідну теорію держави і права певної історичної епохи. Крім того, при засвоєнні цього матеріалу, потрібно відтворити в пам'яті те, що вивчалось на першому курсі, але частково забуте. Історія правових і політичних вчень викладається після того, як здобувач вивчив ряд загальнотеоретичних та історичних дисциплін. Тому в навчальному матеріалі з цього предмету докладно не викладаються такі необхідні для засвоєння курсу теоретичні поняття і категорії як, наприклад, поняття держави і права, їх видів і типів, класифікація форм держави, визначення та основні принципи права, його джерела та інші питання.

Предмет історії правових і політичних вчень тісно пов'язаний з предметом теорії та історії держави і права. Передбачається, що здобувач не втратив знання, набуті при вивченні цих дисциплін. Але разом з тим політичну ідеологію відповідних періодів історії неможливо зрозуміти та оцінити у відриві від історичної обстановки, особливостей держави і права тієї чи іншої країни та епохи. Вже звідси видно, що вивчення правових і політичних вчень вимагає досить напруженої роботи.

На що необхідно звернути особливу увагу при вивченні ШПВ?

У центрі уваги студента при вивченні політико-правових доктрин повинні бути такі проблеми:

- ✓ Коли і в якій країні виникла (розвивалася) дана політико-правова доктрина?
- ✓ Які її головні представники?
- ✓ Який зв'язок цієї доктрини з конкретно історичною обстановкою, з інтересами соціальних груп, з протиріччями епохи?
- ✓ Яке теоретичне обґрунтування доктрини, її зв'язки з панівним тоді або впливовим світоглядом? Які ідеї лежать в основі обґрунтування доктрини?
- ✓ Як вирішуються питання про походження, сутність, завдання, форми держави, про зміст, основні принципи та джерела права?
- ✓ Який теоретичний зміст доктрини і що нового по відношенню до попередніх теорій держави і права вона містить?
- ✓ Які програмні положення (політико-правовий ідеал) містяться в данній доктрині?
- ✓ Інтересам якої соціальної групи відповідає цей ідеал (програма)?

- ✓ Чи міститься в даній доктрині обґрунтування (чи критика) загальнолюдських цінностей та ідеалів? Яких саме і яка їхня сучасна оцінка?
- ✓ Яка історична доля політико-правової теорії.
- ✓ Чи справила вона вплив на політико-правову практику або подальший розвиток політичної та правової думки?
- ✓ Яка оцінка цієї доктрини?

Таким чином, при вивченні курсу потрібно вміти відокремити головне від другорядного, звернути увагу на основу політико-правової доктрини, її структуру, зв'язок з конкретною історичною обстановкою, зі світоглядом епохи, з інтересами тієї чи іншої соціальної групи, а також на співвідношення з попередніми і сучасними її політико-правовими вченнями, показати її роль у розвитку політичної і правової ідеології. Особливу увагу слід приділити оцінці ідей, пов'язаних з обґрунтуванням або критикою загальнолюдських цінностей.

Усе це здобувач має враховувати не тільки при підготовці до семінарського заняття, а й при підготовці реферату, доповіді, самостійної роботи та заліку/екзамену.

Необхідно зазначити, що семінарські заняття мають істотне значення для засвоєння і закріплення досліджуваного теоретичного матеріалу. Вони призначені (через самостійне вивчення і подальше колективне обговорення) допомогти зрозуміти і закріпити у свідомості ті основні ідеї в галузі політики і права, які були висловлені в історії політико-правової думки.

Підготовка до семінарських занять передбачає серйозну роботу з літературними джерелами і, насамперед, з класичною спадщиною політико-правової ідеології. Оскільки політика і право завжди розглядалися як найважливіші фактори людської історії, найважливіші сфери людського буття, оскільки політико-правові ідеї органічно пов'язані з філософськими ідеями, з реальною історією держави і права, зі своєрідністю культур і цивілізацій. Тому політико-правові ідеї найбільш адекватно можуть бути зрозумілі тільки при широкому філософсько-культурологічному підході до них, що становить додаткові труднощі при їх вивченні.

Історія політико-правових вчень має також і свою власну логіку. Спостерігається не тільки плюралізм політичних і правових ідей, але і їх певна єдність. Є певні традиції права, найважливішими з яких є: східна, антична, західно-європейська, східно-європейська, мусульманська. При цьому не всяка ідея, яка є новим словом у своїй традиції, має загальнолюдське значення. Але розвиток у сфері ідей як у минулому, так і в сьогоденні і майбутньому йде через взаємне засвоєння досягнень різних традицій. І це особливо актуально для сьогоденного стану політико-правової думки, що проходить певний переломний етап. Подальший прогрес в області політико-правової ідеології

зараз можливий тільки при засвоєнні різних традицій. Тільки через їх творче вивчення можна внести вклад у вироблення загальної правової та політичної мови людства, що постає актуальною і дуже важливою проблемою сучасного суспільства, яке через розвиток у ньому інтегральних процесів стає все більш єдиним і цілісним. Саме право і постає багато в чому сферою загальнолюдських цінностей.

Істотну роль для творчого засвоєння політико-правових ідей відіграють доповіді і реферати. У даній методичній розробці наведено список доповідей до кожної теми семінарського заняття, яка розглядається, а також питання для самостійного опрацювання. Вибір тем рефератів повинен бути вільним, при написанні рефератів необхідні консультації з викладачами. Якщо при написанні доповіді можна обійтися одним першоджерелом, то для рефератів кількість їх має бути не менше трьох. Оптимальний час доповіді - 10 хвилин (5 - 7 сторінок), обсяг реферату повинен бути не менше 10 сторінок. Реферат необхідно оформити відповідним чином з поданням плану і бібліографічного списку. У доповіді і рефераті особливо цінна авторська самостійна думка, наявність власних оцінок ідей, мислителів, шкіл, традицій, їх місця в історії політико-правової ідеології і культурі в цілому. У доповіді і рефераті необхідно обов'язково використовувати сучасну літературу з питань, що розглядаються.

1.1. Структура навчальної дисципліни

(денна форма навчання)

спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» / 081 «Право»

Назви змістових модулів і тем		Кількість годин для денної/заочної форми навчання			
		Всього	У тому числі		
			Лек.	Семін.	Сам.роб.
1	2	3	4	5	6
Модуль 1					
Змістовий модуль 1. Державно-правові погляди в країнах Стародавнього світу					
1	Предмет і методологія історії правових та політичних вчень	7/4	2	-	5/2
2	Становлення державно-правових поглядів у країнах Стародавнього Сходу	6,5/4	-	2	4,5/2
3	Розвиток державно-правових концепцій в античній Греції	8/5	1	2	5/2
4	Розвиток державно-правових концепцій в Стародавньому Римі	8,5/2	1	-	7,5/1
Разом за змістовим модулем 1/кредитом1		30/15	4	4	22/11
Змістовий модуль 2. Політичні та правові вчення в Середні віки V- XVI ст.					
5	Теоретичні уявлення про державу і право в християнському віровченні	6/3	2	-	4/1
6	Політичні і правові ідеї в країнах Західної Європи та Арабського Сходу періоду Середньовіччя	6/3	-	2	4/1
7	Державно-правові концепції Західної Європи в XVI ст. (Відродження та Реформація)	7/4	1	2	4/1
8	Політичні і правові ідеї в Росії в XV – I п. XVII ст.	5,5/2,5	0,5	-	5/2
9	Політична й правова думка в Україні в IX- XVIст.	5,5/2,5	0,5	-	5/2
Разом змістовим модулем 2//за кредитом 2/1		30/15	4	4	22/15
Змістовий модуль 3. Політичні та правові вчення в Новий та Новітній час XVII – XX ст.					
10	Політична й правова думка на початку Нового часу	6/6	1	-	5/5
11	Політичні і правові вчення Німецького та італійського Просвітництва XVII-XVIIIст.	6/6	1	-	5/5
12	Політичні і правові вчення у Франції XVIII ст.	6/6	-	2	4/4
13	Політичні і правові вчення в США в XVIII ст. (в період боротьби за незалежність)	6/6	-	-	6/6

14	Політичні і правові вчення в Німеччині в к. XVIII – на поч. XIX ст.	6/6	2	-	4/4
	Разом за кредитом 3/2	30/30	4	2	24/24
15	Політичні і правові вчення в Західній Європі в XIX ст.	8/8	2	2	4/4
16	Політичні і правові вчення мислителів України XVII – поч. XX ст.	7/7	1	-	6/6
17	Політичні і правові вчення мислителів Росії к. XVIII – поч. XX ст.	7/7	1	-	6/6
18	Політичні і правові вчення Європи та США XX ст.	8/8	-	2	6/6
	Разом за кредитом 4/3	30/30	4	4	22/22
	Разом за змістовим модулем 3	60/60	8	6	46/46
	Усього годин за дисципліну	120/90	16	14	90/60/82

1.2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Державно-правові погляди в країнах Стародавнього світу

Тема 1. Предмет і методологія історії правових та політичних вчень

Предмет історії правових і політичних вчень, її місце в системі юридичних наук. Взаємозв'язок історії правових і політичних вчень з іншими галузями гуманітарних дисциплін і сучасними теоріями політики, права, держави та законодавства. Соціально-економічна зумовленість виникнення, зміни, розвитку і боротьби правових і політичних вчень.

Причини і наслідки плюралізму вчень, напрямів, шкіл у політико-правовій ідеології. Визначення предмета.

Методи дослідження історії правових і політичних вчень. Співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в історії правових і політичних вчень.

Періодизація історії правових і політичних вчень та структура курсу.

Тема 2. Становлення державно-правових поглядів у країнах Стародавнього Сходу

Загальна характеристика релігійно-міфологічних уявлень про політику, державу і право у країнах Стародавнього Сходу в II-I тис. до н. е.

Політична і правова думка у Стародавній Індії. Політико-правові ідеї брахманізму і буддизму. Політична і правова теорія у трактаті Каутілії «Архашастра» та «Законах Ману».

Політична і правова думка у Стародавньому Китаї. Вчення Конфуція про суспільство, державу і право. Принципи гуманності та ритуалу.

Соціально-політичні та правові ідеї Мо-цзи. Вчення даосизму (Лао-цзи). Теорія політики і права легістів.

Стародавній Іран: Авеста.

Тема 3. Розвиток державно-правових концепцій в античній Греції

Загальна характеристика політико-правової ідеології Давньої Греції. Основні проблеми і напрями цієї ідеологічної боротьби.

Політичні та правові вчення раннього періоду. Творчість Гомера, Гесіода, Солона, Піфагора та Геракліта.

Період розквіту давньогрецької політико-правової думки (V - IV ст. до н. е.). Демокрит про державу і право.

Політичні та правові ідеї софістів. Праворозуміння софістів старших (Протагор, Горгій, Гіппій, Антіфон) і молодших (Тразімах, Каллікл, Лікофрон, Алкідам).

Політичні та правові ідеї Сократа. Сократ про право і законність.

Вчення Платона про державу і право, його філософська основа. Проекти ідеальної держави в діалогах «Держава» і «Закони». Класифікація форм державного правління і причини їх заміни. Ставлення Платона до приватної власності.

Вчення Аристотеля про суспільство, політику, державу і право. Філософська основа його вчення. Обґрунтування Аристотелем рабства і суспільної нерівності. Ставлення до власності. Вчення про виникнення держави. Аристотель про критерії та класифікацію форм держави. Причини державних переворотів і засоби їх подолання. Вчення про два види справедливості, про право природне і позитивне. Вплив Аристотеля на подальший розвиток політичної і правової ідеології.

Вчення Епікура про свободу, державу і право. Політична ідеологія стоїцизму (Зенон, Хризіпп). Вчення Полібія про класифікацію форм держави та їх кругообіг.

Тема 4. Розвиток державно-правових концепцій в Стародавньому Римі

Загальна характеристика основних напрямів політичної і правової думки у Стародавньому Римі. Вчення Цицерона про державу і право. Вплив на нього ідей давньогрецьких мислителів. Політичні та правові ідеї римських стоїків (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій), їхнє ставлення до свободи і рабства.

Вчення Цицерона про державу і право. Римські стоїки. Політико-правові ідеї римських юристів (Гай, Папініан, Павло, Ульпіан, Модестін). Римські юристи про природу і систему права, про право і справедливість, про право публічне і приватне.

Політичні та правові ідеї раннього християнства. Еволюція християнства з опозиційної релігії в державну, зміна його політико-правової сутності. Політико-правове вчення Аврелія Августина.

Змістовий модуль 2. Політичні та правові вчення в Середні віки V- XVI ст.

Тема 5. Теоретичні уявлення про державу і право в християнському віровченні

Уявлення про державу і право у Старому та Новому Завітах. Політичні та правові ідеї ранніх християн.

Зародження теократичних доктрин. Уявлення про державу та право Аврелія Августина.

Тема 6. Політичні і правові ідеї в країнах Західної Європи та Арабського Сходу періоду Середньовіччя

Загальна характеристика політико-правової думки західноєвропейського середньовічного суспільства. Основні напрями політичної боротьби.

Політико-правова теорія Фоми Аквінського, його вчення про походження, сутність держави та елементи державної влади. Обґрунтування права народу на революцію. Фома Аквінський про закон і його види. Захист католицизму. Послідовники Аквінського – неотомісти.

Політичні та правові ідеї західноєвропейських єретичних рухів і селянських війн епохи середньовіччя.

Середньовічні юристи. Школа «глосаторів». Постглоссатори. «Саксонське зеркало» Ейнке фон Репков.

Ісламська політико-правова думка: формування та розвиток. Політико-правова ідеологія ісламу. Ідеї основних напрямів і сект ісламу. Суніти, шіїти, хариджити та ісмаїліти. Політичне вчення Ібн Халдуна та ін.

Тема 7. Державно-правові концепції Західної Європи в XVI ст. (Відродження та Реформація)

Загальна характеристика політичної ідеології епохи Відродження. Формування буржуазної політико-правової ідеології.

Реформація, її попередники та передвісники. Марсилій Падуанський. Вираження інтересів середньовічного бюргерства в політико-правовому вченні Марсилія Падуанського. Влада духовна і світська, законодавча і виконавча. Народ як джерело державної влади.

Політичні та правові ідеї Реформації: основні напрями. Політико-правові ідеї Мартіна Лютера, Томаса Мюнцера, Жана Кальвіна.

Вчення Нікколо Макіавеллі про державу і право. Макіавеллі про походження, сутність і форми держави, про завдання і засоби політики. Політичний ідеал Макіавеллі. «Макіавеллізм».

Вчення Жана Бодена про державу і право. Боден про суверенітет державної влади і форми держави.

Політико-правова ідеологія утопічного соціалізму. Ідеальний суспільний і державний лад в «Утопії»Томаса Мора і «Місті Сонця» Томазо Кампанелли. Загальне й особливе в їхніх державно-правових поглядах.

Тема 8. Політичні і правові ідеї в Росії в XV – I п. XVII ст.

Загальна характеристика політичної ідеології епохи Відродження та Реформації в Росії.

Політична полеміка стяжателей та не стяжателей (іосифлян). Ніл Сорський. Максим Грек. Іосиф Волоцький

Політична концепція Філофея «Москва – третій Рим»

Політико-правові вчення в сер. XVI ст. (І.С. Пересветов, А.М. Курбський, Іван Грозний).

Політичне вчення Івана Тимофєєва.

Тема 9. Політична й правова думка в Україні в XV-XVIIIст.

Загальна характеристика періоду розвитку політичної і правової думки XV-XVIIIст. Ю.Дрогобич, І.Вишенський, С. Оріховський- Роксолан, В. Острозький, П.Скарга, та їхня політична і правова діяльність.

Ідеї про державу і право українського мислителя П.Могили

Просвітництво в Україні. Основні риси і напрями.

Теорія освіченого абсолютизму у працях Феофана Прокоповича.

Просвітитель-демократ Григорій Сковорода. Критика суспільно-політичних і соціальних порядків, феодального права і судочинства. Принцип «сродності» як основа побудови майбутнього суспільства. Суспільно-політичний ідеал і шляхи його досягнення.

Обстоювання національно-державних прав українського народу у «Виводі прав України» П. Орлика. Перше юридичне осмислення державно-правового устрою України у Конституції П.Орлика.

Змістовий модуль 3. Політичні та правові вчення в Новий та Новітній час XVII – XX ст.

Тема 10. Політична й правова думка на початку Нового часу

Загальна характеристика політичної і правової ідеології в Новий час. Характеристика теорії природного права.

Політичні та правові вчення в Голландії у XVII ст. Політико – правове вчення Гуго Гроція. Теорія природного права. Гроцій про походження держави, суверенітет державної влади та її носіях. Принципи міжнародних відносин.

Вчення Бенедикта Спінози про державу і право. Особливості вчення Спінози про невідчужувані права громадян і межі дії державної влади. Ставлення до форм держави.

Основні напрями політичної і правової думки в період англійської революції XVII ст.

Політико-правове вчення Томаса Гоббса. Особливості трактування природного становища і договірного походження держави. «Левіафан». Погляди на сутність, завдання і форми держави і державний суверенітет. Гоббс про співвідношення особи і держави. Політичний ідеал Гоббса.

Обґрунтування класового компромісу в Англії в політико – правовому вченні Джона Локка. Локк про невіддільні межі дії державної влади. Ідея поділу влади.

Тема 11. Політичні і правові вчення Німецького та італійського Просвітництва XVII-XVIIIст.

Загальна характеристика політико-правової ідеології Просвітництва, її еволюція.

Особливості політико-правових вчень в Італії та Німеччині в епоху Просвітництва.

Природньо-правові теорії в Німеччині.

Вчення С.Пуффендорфа, Христіана Томазія, Христіана Вольфа.

Правова теорія Ч Беккарія.

Тема 12. Політичні і правові вчення у Франції XVIIIст.

Основні напрями політичної і правової ідеології у Франції.

Політико-правові погляди Вольтера. Вчення Шарля Луї Монтеск'є про державу і право. Монтеск'є про чинники, що визначають характер законодавства. Значення політичного чинника – форми правління. Поняття політичної свободи. Теорія розподілу влад Монтеск'є.

Політичне і правове вчення Ж.-Ж. Руссо. Руссо про причини виникнення і розвитку суспільної нерівності. Теорія договірного походження держави. Обґрунтування ідеї народного суверенітету. Руссо про право. Поняття «загальної волі» і «волі всіх». Соціально-політичний ідеал Ж.-Ж. Руссо.

Політико-правова ідеологія французького соціалізму та комунізму у передреволюційній Франції.

Основні напрямки політико-правової думки в період Великої французької революції. Політико-правові ідеї якобінців.

Тема 13. Політичні і правові вчення в США в XVIII ст. (в період боротьби за незалежність).

Становлення американської політико-правової думки.

Політичні погляди Б.Франкліна.

Політичні та правові погляди «федералістів» (Олександр Гамільтон, Джон Адамс, Джеймс Медісон). Ідеї конституціоналізму і федералізму. Ідеї розподілу влади.

Політико-правові погляди Томаса Джефферсона, їх втілення в Декларації незалежності і Біллі про права. Ставлення Джефферсона до рабства. Обґрунтування правомірності народної революції.

Політичні та правові ідеї радикальних демократів. Томас Пейн. Особливості його теорії природного права. Ставлення до рабства і революції.

Тема 14. Політичні і правові вчення в Німеччині в к. XVIII – на поч. XIX ст.

Вчення І.Канта про державу і право. Трансцендентальні основи свободи, права та моралі за Кантом. Вчення Канта про прирожене право, про приватне право, про публічне право, про громадянське суспільство та суспільний договір. Кант про державу, її форми, вчення Канта про правову державу.

Політико-правова теорія І.Г.Фіхте.

Історична школа права. Г.Гуго, К.Савін'ї, Г.Пухта.

Вчення Г.Гегеля про державу і право. Ідеальна та діалектична основи права і держави за Гегелем. Вчення Гегеля про абстрактне право: а) про ідею права чи про право як свободу; б) про природне право; в) про особливе право і право як закон. Вчення Гегеля про мораль. Вчення Гегеля про державу: а) індивідуальна держава; б) міжнародні відносини; в) всевітня історія.

Тема 15. Політичні і правові вчення в Західній Європі в XIX ст.

Західна традиція права у XIX ст., її оцінка. Основні напрями західно-європейської політико-правової думки: лібералізм, консерватизм, соціалізм, позитивізм та ін.

Ліберально-демократичні політико-правові вчення XIX ст.: Б.Констан, І.Бентам, А.Токвиль, Дж. С. Милль.

Марксистська концепція права й політики, її основні ідеї та їх оцінка.

Позитивізм у сфері права та політики в XIX ст.: Конт, Спенсер; шк. “юридичного позитивізму” (Остін, Бергбом, Лабанд, Шершеневич); шк.

“соціологічного позитивізму (теорія “насилля” Л. Гумпловича, теорія “юриспруденції інтересів” Р. Ієрінга).

Неокантіанство про право та державу. Дуалістична концепція права в неокантіанстві (Г. Еллінек, Р. Штаммлер).

Аристократична концепція права і держави Ф. Ніцше.

Концепції про державу і право в уявленнях анархістів у ХІХ ст. П.Прудон, М.Штирнер, М.Бакунін.

Тема 16. Політичні і правові вчення мислителів України к. ХVІІІ – поч. ХХ ст.

Проект слов’янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства: М.Костомаров, Т.Шевченко, Г. Андрузький.

Вчення про державу і право в Україні в ІІ пол. ХІХ ст.: М.Драгоманов, С.Подолінський, О.Терлецький, І.Франко.

Націократична модель держави: М.Міхновський, В.Липинський, Д.Донцов.

Державно-правові погляди діячів Центральної Ради: М.Грушевський, В.Винниченко, М.Туган-Барановський.

Політико-правові погляди гетьмана Павла Скоропадського.

Тема 17. Політичні і правові вчення мислителів Росії к. ХVІІІ – поч. ХХ ст.

Проекти державних перетворень в Росії в ХІХ ст.: М.Сперанський.

Контрпроект М.Карамзіна.

Проекти конституції декабристів: М.Муравйов, П.Пестель.

Слов’янофіли та західники про своєрідність та перспективи перетворень кріпосницької Росії.

Основні напрями політико-правових вчень в Росії в ІІ половині ХІХ ст.: консерватизм (К.Побєдоносцев, К.Леонт’єв, М.Катков); охоронний лібералізм (А.Градовський, Б.Чічерін); російський соціалізм (О.Герцен, М.Чернишевський).

Розробка теорії права (Муромцев, Коркунов, Ковалевський, Шершеневич, Новгородцев, Кістяківський, Петражицький) та правової держави в Росії (Ковалевський, Гессен, Котляревський, Новгородцев, Кістяківський) та ін.

Тема 18. Політичні і правові вчення в Європі та США ХХ ст.

Теорія солідаризму Л.Дюгі.

Неолібералізм та консерватизм у вченнях про державу, концепції плюралістичної демократії.

Концепція соціальної держави та політики загального благоденства.

Політико-правова теорія типології влади, теорії еліт, бюрократії.

Соціологічна юриспруденція: Ерліх, Вебер, Паунд.

Реалістична теорія права: Ллевелін, Френк.

Аналітична юриспруденція Харта.

Позитивістський нормативізм Кельзена (Чиста теорія права).

Теорія еліт. Вільфредо Парето, Гаetano Моска.

Політико-правові вчення націонал-соціалізму. Загальна характеристика.

Теорія «сильної держави», «вищих інтересів нації», «справедливості». Раси «повноцінні» і «неповноцінні». Освальд Шпенглер – ідеолог німецького націонал-соціалізму.

Тоталітарна модель політичної системи.

Теорії природного права: основні різновиди. Історія виникнення і розвитку теорії природного права.

Неотомістська (теологічна) теорія природного права (А. Ауер, Ж. Марітен, Ж. Дабен, Лебаф і Хейс). Бог - першоджерело державної влади і права. Природне право як «таємні глибини серця», що пізнаються не розумом, а тільки за посередництвом істин християнського віровчення.

Теорія «відродженого», природного права (у Франції - Жені та Сомбл, у Німеччині – неокантіанці Штаммлер, Коген, Ласк, в Італії - дель Веккіо, у Росії - Є.М. Трубецькой, В.М. Гессен, Б.О. Кістяківський; сучасні автори - Лон Фуллер, Артур Кауфман, Дж. Роулс та ін.).

Праворозуміння радянського періоду.

Інтегральна юриспруденція.

1.3. Методи поточного та підсумкового контролю з навчальної дисципліни «Історія правових та політичних вчень»

Поточний контроль проводиться шляхом спілкування із студентами під час лекцій, рішення тестів під час семінарських занять та консультацій, а також опитувань студентів.

За трьома змістовими модулями проводяться самостійні роботи. Контрольна робота проводиться за результатами вивчення навчальної дисципліни. Варіанти завдань до самостійних та контрольної роботи знаходяться в пакеті документів на дисципліну. За результатами самостійних та контрольної роботи виставляються модульні оцінки, причому бали, які набрані студентом під час поточного контролю, дораховуються до модульних оцінок. Модульні оцінки доводяться до відома студентів до початку сесії. Студенти, які повністю виконали навчальний план і позитивно атестовані з дисципліни за результатами поточного та модульного контролів, можуть не складати екзамен і залишити набрану кількість балів, як підсумкову оцінку.

За результатами в відомість виставляється екзамен, відповідно до шкали оцінювання, що наведена в наступному розділі

СЛОВНИК (глосарій)

А

Абсолютизм – необмежена монархія, форма правління, за якої верховна влада цілком належить монарху.

Абстрактне право - право абстрактно вільної особистості. (Гегель)

Автаркія – самовдоволення, мета, головний підсумок політики.(Аристотель)

Автаркія – незалежність від усіх речей зовнішнього світу або інших людей.

Автономія – у широкому сенсі означає надання деяким регіонам держави прав на самоврядування в адміністративній сфері; у вузькому – автономія означає широке внутрішнє самоврядування, політико-національне або національно-територіальне утворення в рамках єдиної держави і стосується не лише адміністративної, а й інших сфер життя і діяльності, а також деяких питань законодавства.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану можливість застосування насильства.

Аксіологія – теорія цінностей.

Анархізм – ідеологічна та суспільно-політична течія, в основі якої заперечення інституціонального, насамперед, державного управління суспільством.

Апріорі – наявне у свідомості людини знання, яке передує досвіду.

Аристократія – ідеальний державний устрій.(Платон)

Артхашастра – давньоіндійський політичний трактат, який становить собою зібрання практичних настанов про користь життя, форми і засоби існування людини, суспільства, держави.

Атеїзм (безбожжя) – переконання, що відкидає будь-які релігійні вірування.

Б

Білль – у англomовних країнах законопроект, що вноситься на розгляд законодавчих органів, а також назва окремих конституційних актів.

Більшовизм (ленінізм) – російське ідейно-політичне відгалуження марксизму, яке своє головне завдання вбачало в тому, щоб розвінчати ідею правової («буржуазної») держави і реалізувати на практиці ідею держави, підпорядкованої диктатурі пролетаріату і його авангарду – партії більшовиків-комуністів.

Божественний закон - даний у Біблії. (Аквінський)

Брахмани – варна у Стародавній Індії, до якої входили священнослужителі, жерці.

Брахманізм – релігійна система Стародавньої Індії; її виток є релігія ведійських аріїв, які перекочували у II тис. до н. е. на територію Індостану.

Бюрократизм – система управління державою, що характеризується відірваністю від потреб народу і спирається на бюрократію.

Бюрократія – ієрархічно організована система управління державою з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями, що дозволяє йому піднятися над інтересами більшості.

В

Вайшья – варна у Стародавній Індії, до якої входили землероби, ремісники.

Варна - особлива замкнута станова група у Стародавній Індії приналежність до якої визначалась за народженням.

Веди - літературні пам'ятники релігійного змісту у Стародавній Індії, священні книги індусів.

Ведизм – релігія Стародавньої Індії та особливий принцип східного світорозуміння, за яким визначається святенність і авторитетність Вед як витоку абсолютної істини в осмисленні світу.

Верховна влада - суверенна влада, її носієм виступає держава.(Гроцій)

Виконавча влада - створюється не на основі суспільного договору, а за рішенням суверена як посередник для налагодження відносин між підданими і сувереном.(Руссо)

Відродження – епоха в культурному й ідейному розвитку західноєвропейських країн, перехідна від Середньовіччя до Нового часу.

Вічний закон - вираз божественного розуму і волі, який визначає природний порядок і природне право. (Августин)

Вічний закон - універсальні норми, загальні принципи божественного розуму, що управляє всесвітом.(Аквінський)

Влада – система соціально-політичних відносин, які виражають здатність, право і можливість кого-небудь вирішально впливати на дії та поведінку інших людей та їх груп, спираючись на свої волю і авторитет, правові й моральні норми, загрозу примусу і покарання, звичаї й традиції тощо.

Волевстановлене право - встановлення закону і загальних домовленостей. (Аристотель)

Г

Географічний детермінізм – теорія, що обґрунтовує залежність розвитку суспільства від природно-географічних умов.

Громади – організації української інтелігенції у II пол. XIX – на поч. XX ст. в Україні, які провадили національно-культурну та громадсько-політичну діяльність.

Громадянство – формально зафіксований постійний правовий зв'язок особи з державою, який набуває вияву у їх взаємних правах і обов'язках.

Громадянське суспільство – система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, призначеної створювати умови для їх вільного розвитку.

Громадянський стан - наявність верховної влади, сукупне тіло якої і є держава. (Спіноза)

Громадянські права і свободи – підґрунтя конституційно-правового статусу громадянина певної держави, яка визначає можливість його участі в політичному, соціальному житті суспільства.

Гуманізм – визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей.

Д

Дао - незалежний від небесного владика природний хід речей, природна закономірність.

Даосизм - одна з найбільш впливових течій старокитайської філософської та суспільно-політичної думки. Засновник Лао-цзи.

Декабристи – учасники дворянського революційного руху, що повстали в грудні 1825 р. у Петербурзі та в Україні (повстання Чернігівського полку 29 грудня – 3 січня 1826 р.).

Демократія - приємний і різноманітний лад, але не має належного управління. (Платон)

Держава - апарат, керуючий підданими, народом, суспільством, йому належить публічна влада в особі государя. Государ поза юрисдикцією суду. (Макіавеллі)

Держава - виникає в результаті укладення суспільного договору, громадянський стан суспільства. Державна влада – абсолютна (Гоббс)

Держава - виникає з ініціативи бога, але воно не може виникнути без попередньої згоди людей. Підстави держави - два договори. (Пуфендорф)

Держава - виступає як панування, і як право. (Кельзен)

Держава - вища форма спілкування, обіймаються собою всі інші спілкування. (Аристотель)

Держава - засіб виникнення і продовження того насильного соціального процесу, в ході якого відбувається народження привілейованої культурної людини, що панує над рештою маси. (Ніцше)

Держава - ідея розуму, свободи і права, оскільки ідея і є здійсненність поняття в формах зовнішнього, наявного буття. Це дійсність конкретної свободи. (Гегель)

Держава - організація сукупної безлічі осіб, пов'язаних правовими законами. (Кант)

Держава - політична спільнота. (Аквінський)

Держава - політичний організм. (Руссо)

Держава - політичний стан, при якому відбувається з'єднання всіх окремих сил. (Монтеск'є)

Держава - соціальний інститут, який втілює і відправляє функцію публічної (політичної) влади. (Локк)

Держава - справа, надбання народу, «з'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільністю інтересів». (Цицерон)

Держава – угода більшості проти меншості, як союз слабких і пригноблених проти сильних і могутніх. (Гроцій)

Держава – управління безліччю сімейств і тим, що «є загальним у них всіх, здійснюване суверенною владою по праву». (Боден)

Державні закони – постанови держави, які мають на меті досягнення суспільного благоденства, і тому повинні видаватися в повній відповідності з законами духовними і природними. (Пестель)

Державність – виникає з договору, мета її – піклуватися про істинне щастя індивідів. (Боден)

Джерела права – система правотворчих чинників (економічних, соціально-політичних, соціально-психологічних, духовних).

Дигести – збір систематизованих і тематично об'єднаних уривків з творів римських юристів, що мали силу закону.

Диктатура – нічим не обмежена влада особи, класу чи соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на насильство.

Догматизм – спосіб мислення суб'єкта, який послідовно дотримується в пізнанні, переконаннях та способі життя застарілих поглядів, попри змінення ситуації, нові умови буття чи критику своєї позиції.

Доктрина – система поглядів, теорія; провідний теоретичний або політичний принцип у діяльності держави.

Духовні закони - відомі з Священного Писання. (П.Пестель)

Душа держави - відчужується народом правителю єдина верховна влада, яка має необмежені повноваження і в принципі не підлягає відповідальності за свої дії. (Пуфендорф)

Дхарма (для брахманізму) - збір обов'язків у Стародавній Індії, які повинні були виконувати кожна з варн.

Дхарма (для буддизму) - керуюча світом природна закономірність, природний закон у Стародавній Індії.

Дхармасутра і дхармашастра - релігійно-ритуальні і правові брахманські компіляції у Стародавній Індії.

Е

Евномія – у давньогрецькій міфології разом із сестрами Діке і Ейреною охороняють ворота Олімпу.

Егалітаризм – суспільно-політична теорія, що обстоює загальну зрівняльність як принцип організації суспільного життя.

Еклектика – механічне поєднання в одному вченні різнорідних, органічно несумісних положень, безпринципно запозичуваних із протилежних концепцій.

Експансія – активне втручання в яку-небудь сферу, поширення сфери економічного, політичного, духовно-культурного панування.

Есхатологія – розділ теології і філософії, що складає систему поглядів і вірувань про кінець світу, а також про долю людства і Всесвіту після нього.

Етатизація – одержавлення тієї чи іншої сфери суспільного буття.

Етатизм – виправдання активного втручання держави у всі сфери суспільного життя, виходячи з ідентифікації держави як всезагальної цінності, вищого результату й мети суспільного розвитку.

Етноцентризм – світоглядна позиція, головною ознакою якої є сприйняття дійсності через призму етнічних процесів.

Є

Єресь – віровчення, відмінні від догматичної системи релігійних уявлень, визнаних церквою.

З

Загальний світовий дух - виступає в зіткненні різних суверенних воель, через діалектику їх співвідношення. Носієм світового духу є пануючий на даному ступені історії народ, який отримує одноразову і єдину можливість скласти епоху всесвітньої історії. (Гегель)

Закон - визначає зовнішні вчинки людей на тій мірі їх розвитку, коли вони ще не досягли досконалості.(Іларіон)

Закон - людський розум, що керує всіма людьми(Монтеск'є)

Закон - тотожний справедливості.(Ю.Крижанич)

Закони - веління, підкріплені загрозою реального покарання або обіцянкою реальної нагороди. (Падуанський)

Закони - необхідні умови громадянської асоціації та співжиття. (Руссо)

Законодавча влада - повинна здійснювати народом-сувереном безпосередньо.
(Руссо)

Законодавча влада - покликана суворо дотримуватися рамок закону і діє завдяки тому авторитету, яким наділив її законодавець. (Падуанський)

Закономірне - розумне і необхідне, яке протиставляється фатального.
(Монтеск'є)

Звичай народу – стереотипний спосіб поведінки, відтворений у певному суспільстві або соціальній групі, що є звичним для їх членів.

Звичаї і закони - два начала властиві будь-якій державі.(Полібій)

Злочин - свідоме порушення права як права. (Гегель)

I

Ідеал – уявлення про найвищу досконалість, якого як взірцем, нормою і метою визначений спосіб і характер діяльності людини або соціальної групи.

Ідеологія – система ідей і поглядів, які виражають корінні інтереси, ідеали певного класу чи іншої соціальної групи.

Іджма – згода, одностайна думка авторитетних осіб з обговорюваного питання, один із витоків мусульманського права.

Іманентний – притаманний, той, що містить у самому собі, властивий своїй природі.

Імперія – держава, що об'єднує кілька підпорядкованих центральній владі держав та народів, примусово інтегрованих у єдину систему.

Індивідуалізм – моральний принцип, що ґрунтується на визначенні пріоритетності автономії та прав особи.

Індустріальне суспільство – суспільство, створюване в результаті розвитку великого промислового виробництва, що відповідно формує моделі ринку, споживання, соціальної організації, науки та культури.

Інститут – 1) установа; 2) сукупність норм права, якими регульовано визначену групу суспільних відносин одного порядку, що зазвичай утворюють частку відповідної галузі права.

Інститут правовий – сукупність юридичних норм, якими регульований визначений вид соціально-правових відносин (інститут спадкування, шлюбу, інститут прав людини тощо).

Інститут соціальний – історична форма організації та регулювання суспільства, за допомогою яких упорядковуються відносини між людьми, їх діяльність і поведінка в суспільстві, забезпечується стійкість суспільного життя.

Ісономія – равенство всіх перед законом.

Історизм – принцип підходу до вивчення дійсності, що є змінним у часі. Передбачає розгляд усіх явищ як системи, що має особливу внутрішню структуру, вивчення процесів розвитку, переходу від одного стану до іншого.

К

Канонічне право – сукупність релігійно-правових норм, створених церквою (в XI-XIII ст.) для регулювання відносин усередині церковної організації, а також між церквою та світськими особами.

Каста - відособлена група осіб із спадковим характером їх діяльності, що складається з професійною, родовою, релігійною та іншими ознаками.

Категоричний імператив - поступай так, щоб максима твоєї поведінки могла бути разом з тим і принципом загального законодавства. (Кант)

Категоричний імператив – припис, що виражає універсальний, апріорний закон моралі, сформульований І. Кантом.

Кіяс – аналогічне судження, провідний принцип раціоналістичного дослідження правових питань в ісламі.

Комунізм – соціально-політичне вчення: а) про особливу суспільно-політичну формацію – комуністичне суспільство, яке обов'язково має прийти на зміну капіталізму як закономірний наслідок історичного процесу; б) про основні риси комуністичного суспільства, умови та способи його формування.

Конвергенція – теорія, що обґрунтовує зближення та злиття двох соціальних систем – капіталізму і соціалізму.

Консерватизм – система ідей, які виправдовують та захищають попередні або усталені на певний час соціальну структуру і традиційні цінності.

Конституційні принципи – якісні характеристики конституційного регулювання суспільних відносин, якими визначений зміст конституційного комплексу.

Конституціоналізм – політико-правова ідеологія, історично пов'язана з феноменом конституції та спрямована на втілення відповідних нормотворчості та нормозастосування засобами юридичної науки й практики.

Конфуцій у своєму вченні виділяв Фа - позитивні закони, які включали в себе: Лі - правила ритуалу; Жень - правила людинолюбства; Шу - правила турботи про людей; Сяо - правила шанобливого ставлення в батькам; Чжун - правила відданості правителю і т.д.

Концепція солідаризму - факт взаємної залежності, що з'єднує між собою, в силу спільності потреб і поділу праці, членів роду людського, зокрема членів однієї соціальної групи.(Дюгі)

Королівська монархія - краща держава, в якому суверенітет належить монарху, а управління має аристократичний і демократичний характер. (Боден)

Ксенофобія – нав'язливе відчуття страху, ненависті чи нетерпимості до будь-кого або чогось чужого, незнайомого.

Культурна норма – стандарт культурної діяльності, яким регульовано поведінку людини, що є свідченням приналежності до конкретних суспільних і культурних груп та виражає її уявлення про належне.

Кшатрії - варна, до якої входили воїни, правителі.

Л

Легізм – давньокитайська філософська школа «фа-цзя» («школа закону»), яка виникла в IV ст. до н.е.

Лібералізм – ідеологічний і суспільно-політичний рух, який об'єднує прихильників парламентського ладу, демократичних свобод, свободи підприємництва. На перший план висувається індивід як суб'єкт і вища інстанція всякої діяльності, держава повинна бути підпорядкованою інтересам індивіда.

М

Месіанство – вчення про надзвичайну роль окремих лідерів, організацій, спільнот у певні переломні моменти історії держави, покликані кардинально змінити, навіть врятувати державу, націю перед загальною кризою.

Міфологія – виниклий на ранніх етапах існування суспільства спосіб усвідомлення світу, який спирається на емпіричний досвід, що вміщує в себе уявлення, віру в надприродне.

Модернізація – соціально-економічний процес переходу до буржуазного способу мислення – довіри до самодостатності розуму, що спирається на чотири чинники: природознавство, техніку, індустрію та демократію.

«Москва – третій Рим» – політична теорія, яка обґрунтовувала історичне значення Московської держави як всесвітнього політико-церковного центру.

Н

Народ - джерело будь-якої влади, як світської, так і духовної. Він один верховний законодавець і носій суверенітету.(Падуанський)

Народне представництво – форма участі обраних демократичним шляхом представників від основних класів, верств, груп населення в органах влади та управління для репрезентації та захисту їх прав та інтересів.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід'ємної та неподільної влади самостійно й незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Народництво – ідеологія і рух різночинної інтелігенції у 1861-1895 рр. Було виразником інтересів селян, виступало проти кріпосництва і капіталістичного розвитку Росії за повалення самодержавства шляхом селянської революції.

Націократія – політичне самовизначення нації в окремій державі. Націоналізм – а) у широкому сенсі – термін для позначення почуттів, ідей, ідеологій, що наголошують на цінності нації, національної культури, національних інтересів тощо; б) назва особливої політичної ідеології. Націонал-комунізм український – узагальнююча назва політичної течії та напрямків в Україні й поза її межами, що поєднували ідеї комуністичної перебудови суспільства і повного національного визволення України та створення суверенної української держави.

Нація – соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення якої відбулося історично, їй властива стійка сукупність сутнісних характеристик.

Неокантіанство – напрям у філософії, що виник у 60-х рр. XIX ст.; ключові філософські проблеми пропонував вирішувати на основі повернення до філософії Канта.

Неолібералізм – одна з форм існування сучасного лібералізму, яка обирає за мету пошук шляхів і умов, що могли б забезпечити стійкий і динамічний розвиток суспільства.

Неомарксизм – умовна назва цілої групи філософських та соціально-політичних течій, що орієнтуються на окремі положення й використовують категорійний апарат марксистської філософії. Для них є характерним критичне ставлення як до капіталістичної системи, так і до радянського варіанта соціалізму, радянсько-ленінської теорії.

Неотомізм – сучасна модифікація томізму, який убачає головне завдання науки у розкритті католицького віровчення й виправданні його з позиції розуму.

Неписаний закон - правові звичаї. (Аристотель)

О

Олігархія – псування тимократичної держави в результаті скупчення значного багатства у приватних осіб.(Платон)

Освічений абсолютизм – абсолютизм у деяких європейських країнах другої пол. XVIII ст., який намагався перетворити найбільш застарілі феодальні інститути, використовуючи при цьому популярні ідеї Просвітництва.

Охлократія – влада натовпу.(Полібій)

Охлократія (букв. «панування юрби») – поняття, яке використав Аристотель для позначення одного з мінливих проявів демократії, коли влада опиняється в

руках демагогів – висуванців з юрби, які потурають її примхам, емоціям і мінливим пристрастям.

II

Партикулярне право – відсутність єдиної загальнодержавної правової системи.

Патерналізм (від лат. *paternus* – батьківський) – політико-правова ідеологія і особлива форма здійснення влади, за якої її суб'єкт ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, котрий «по-батьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, своєю чергою, зобов'язані відповідати «синівською» відданістю та слухняністю.

Пеналогія (від лат. *poena* – покарання) – філософсько-кримінологічна дисципліна про покарання, їхні завдання, засоби і форми.

Плюралізм політичний – а) ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного і соціального розвитку, що впливає з існування кількох незалежних засад політичного знання і розуміння буття; б) система влади, заснована на взаємодії і протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Позитивізм – філософська течія, яка стала домінантою європейської культури у другій пол. XIX ст. Для юридичного позитивізму єдиним предметом пізнання є феномен позитивного права, для якого не існує вічних сутностей права. Представниками позитивізму є О. Конт, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм та інші.

Позитивне право – джерелом якого є воля законодавця. (Кант)

Позитивний закон – конкретизація природного закону, це імператив з мінливим змістом. (Аквінський)

Покарання – не тільки засіб відновлення порушеного права, а й право самого злочинця, закладене вже в його діянні – вчинку вільної особистості. (Гегель)

Політика – царське мистецтво, яке потребує знань і вміння управляти людьми. (Платон)

Політика – як наука тісно пов'язана з етикою. (Аристотель)

Політичне правління – правління закону, а не людей. (Аристотель)

Політичне право – частина природного права (Аристотель)

Політія – нап.равильніша форма держави, змішання олігархії (влада небагатьох багатих) і демократії (влада незаможних). У ній домінує середній елемент. (Аристотель)

Походження влади – конкретні способи заволодіння владою. (Аквінський)

Права людини – деякі характеристики соціального буття людини і одночасно «принцип урядової влади». (Т.Пейн)

Право – мета буття держави. (Боден)

Право – полягає в тому, щоб наявне буття взагалі є наявне буття вільної волі, діалектика якої збігається з філософським конструюванням системи права як царства реалізованої свободи.(Гегель)

Право – сукупність умов, що обмежують свавілля одного по відношенню до інших за допомогою об'єктивного загального закону свободи. (Кант)

Право – сфера правди, справедливості. (Аквінський)

Право – щось вторинне, похідне від волі влади, її рефлекс.(Ницше)

Право Мойсеєве – система релігійних, моральних та правових норм і цінностей, що містяться в «П'ятикнижжі» Старого Зоповіту і пов'язані з постаттю пророка Мойсея.

Прагматизм – філософський напрям кінця XIX-XX ст., який розглядав будь-яке теоретичне знання виключно з позиції його практичних наслідків.

Предмет політичної науки – доцільність і користь. (Гроцій)

Предмет юриспруденції – питання права і справедливості. (Гроцій)

Приватне право – регулює відносини індивідів як власників. (Кант)

Приватне цивільне право – дозволені в умовах громадянського стану природні права індивіда, тобто дозволена верховною владою частина природних прав.(Спіноза)

Природне право – договірно встановлене вище природне право держави. (Спіноза)

Природне право – ідеальна норма людських відносин і одночасно загальний закон, що впливає з незмінного порядку природи і цілому світові. (Августин)

Природне право – має своїм джерелом очевидні апріорні принципи. (Кант)

Природне право – припис здорового розуму, джерелом якого є сама розумна природа людини як соціальної істоти, якій притаманне прагнення до спілкування. (Гроцій)

Природне право – результат війни і перемоги.(Ницше)

Природний закон – відображення вічного закону в людському розумі. (Аквінський)

Природний стан - «війна всіх проти всіх».(Гоббс)

Природний стан – додержавної стадія життя людей.

Природні закони – впливають із вимог природи і потреб природних.(Пестель)

Просвітництво – ідейна течія епохи переходу від феодалізму до капіталізму, яка пропагувала шлях до суспільної досконалості.

Публічне право – визначає взаємини між людьми, об'єднаними в союз громадян (держави), як членами політичного цілого. (Кант)

Р

Расизм – політичні та наукові теорії і практичні дії, що ґрунтуються на расовому поділі людей на біологічно різні групи на основі фізіологічних і розумових відмінностей,

Ревізіонізм – суспільно-політична течія, яка піддавала критичному перегляду вчення марксизму, здійснювала його ревізію.

Револуція – докорінні, глибокі якісні зміни в розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань.

Реституція – відновлення у попередньому правовому становищі.

Реформація – суспільний рух у багатьох країнах Європи, спрямований проти феодальних пережитків і на перетворення католицької церкви.

Рецепція римського права – пристосування норм римського права до регулювання суспільних відносин подальших часів.

С

Самовладство – все управління державою має бути зосереджено в руках верховного правителя, яким повинен бути король-філософ.(Ю.Крижанич)

Самодержавство – монархічна форма правління, за якої носію верховної влади – монархові належать верховні права у законодавстві, у верховному управлінні й вищому суді.

Самодержавство – необмежена влада імператора.(Ф.Прокопович)

Свобода - «полягає в тому, щоб залежати тільки від законів».(Вольтер)

Секуляризація – перетворення державою церковної власності (за звичай земельної) на світську. Широко проводилася в Європі в епоху Реформації.

Система соціальна – сукупність соціальних інститутів суспільства (сім'я, виробництво, релігія, освіта, держава), соціальних організацій, соціальних ролей, а також їх соціальної взаємодії.

Солідарність – а) однаковість, спільність інтересів, активне співчуття певним діям або судженням; б) соціальна згуртованість, єдність дій, спільна діяльність, у ході якої відбувається досягнення певних цілей, вирішення суспільних проблем, реалізація загальних інтересів.

Солярії – мешканці «міста Сонця» в утопічній державі Т.Кампанелли.

Софістика – 1) форма ведення дискусії в такий спосіб, щоб будь-яким чином переконати опонента; 2) філософська течія в Стародавній Греції; 3) спосіб доказу, який спирається на навмисне порушення правил формальної логіки, використовує хибні доводи.

Соціалізм – а) впливова ідейно-політична течія сучасності, репрезентована низкою версій – від респектабельної соціал-демократії до жорстко тоталітарних різновидів ідеології; б) форма соціального устрою в державі, коли принципи соціалізму (суспільна власність, відсутність експлуатації, загальність праці,

соціальні гарантії тощо) декларовані як основоположні принципи існування і функціонування соціуму.

Соціальна справедливість – одна з цінностей суспільно-політичного життя, що впливає з принципу врівноваженості соціальних прав і обов'язків людей, інтересів суспільства і особи.

Справедливість – домагання, не передбачене законом і тому не забезпечене примусом. (Кант)

Справедливість – основна правова цінність, що полягає в суворій пошані прав взагалі. Розрізняють справедливість зрівнювальну, розподільчу і відплачувальну. Цінність справедливості полягає в тому, щоб установлювати між людьми істинну і анонімну рівність, не залежну ні від суспільної ситуації, ані від особи індивіда.

Сродна праця – одне з ключових понять філософії Г. Сковороди, що означає вид діяльності, яка особливо припадає людині по душі, відповідає її природним схильностям, приносить радість та задоволення вже як така, а не лише своїм результатом.

Станово-представницька форма правління – одна з монархічних форм правління, за якої владу глави держави певною мірою було обмежено діяльністю станово-представницьких установ (парламенту, сейму тощо).

Стоїцизм – філософська течія доби еллінізму. Спирається на натурфілософську традицію й характеризується світоглядним фаталізмом.

Суб'єктивний ідеалізм – філософська течія, прибічники якої весь матеріальний світ розглядають як сферу прояву свободи людського духу. Для них не існує об'єктивної реальності поза людською свідомістю.

Суверен – єдиновладний правитель держави доби Середньовіччя й абсолютизму.

Суверенітет – абсолютна, постійна влада, що означає вищу владу повелівати. (Боден)

Суверенітет – загальна воля народу, він невідчужуваний та неподільний. (Руссо)

Суверенітет держави – політико-юридична здатність державної влади, яка означає її верховенство всередині країни і незалежність у зовнішньополітичній сфері.

Сунна – приклад життя Мухаммеда як зразок і керівництво для всіх мусульманських спільнот, джерело матеріалу для вирішення всіх проблем життя людини і суспільства.

Сутність влади – порядок відносин панування і підпорядкування, при яких воля осіб, що знаходяться вгорі людської ієрархії, рухає нижчими верствами населення. (Аквінський)

Т

Теорія – форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне і систематичне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єктів.

Тимократія – виродження ідеальної аристократії, яка призводить до появи приватної власності і поділу людей на вільних і рабів.(Платон)

Тимократія – особлива форма олігархії у Стародавній Греції; правління, за яким державна влада належала привілейованій більшості з високим майновим цензом.

Тиранія – проталежність демократії, коли надмірна свобода звертається в надмірне рабство. Найгірший вид правління.(Платон)

Томізм – релігійно-філософський напрямок, що виник і розвивався на засадах тлумачення вчення Томи Аквінського.

Традиція – поняття, що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасне й майбутнє. Вирізняють, зокрема, соціокультурні форми традиції – звичай, стереотип, ритуал, обряд, які притаманні суспільним відносинам від часів виникнення суспільства.

У

Уніфікація – зведення чогось до єдиної форми, системи.

Утилітаризм – етичне вчення, принцип оцінювання всіх явищ із урахуванням їх корисності, можливості слугувати засобом для досягнення певної мети.

Утопія – модель вигаданого суспільства як втілення суспільного ідеалу, світоглядна форма освоєння майбутнього.

Ф

Фашизм – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вищої та одвічної реальності й догматичного принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Фікх – ісламська доктрина про правила поведінки мусульман (юриспруденція), ісламський комплекс соціальних норм (мусульманське право в широкому сенсі).

Ч

Чиста теорія права – структурний аналіз позитивного права, її базис - в гіпотезі про базисну норму, встановлену логічним аналізом реального юридичного мислення.(Кельзен)

Ц

Царська гроза – ознака дієздатності і надійності верховної влади для підданих.(Данііл Заточник)

Ш

Шаріат – комплекс закріплених Кораном розпоряджень Сунни, які визначають переконання й релігійні цінності, а також виступають джерелами визначених норм, якими регульовано поведінку мусульманина.

Шудра – варна в Стародавній Індії, до якої входили слуги.

ЛІТЕРАТУРА ДО ВСЬОГО КУРСУ

Базова

1. Abed al-Jabri Mohammed. The Formation of Arab Reason: Text, Tradition and the Construction of Modernity in the Arab World. – The Centre for Arab Unity Studies, 2011. – 462 pp.
2. *Boucher D., Kelly P. (ed.) The Social Contract from Hobbes to Rawls. – Taylor & Francis e-Library, 2005. – 291 pp.*
3. Feldman S. American Legal Thought from Premodernism to Postmodernism. An Intellectual Voyage. – Oxford University Press, New York – Oxford, 2000. – 285 pp.
4. *Marsden R. The Nature of Capital: Marx after Foucault. - Routledge, 1999. – 249 p.*
5. Oppenheimer P. Machiavelli: A Life Beyond Ideology. – Continuum, 2011 - 368 p.
6. *Sarat A. The Blackwell Companion to Law and Society. – Blackwell publishing, 2007. – 666 p.*
7. Seyban D.G., Torson T.L. History of political thought. – Basis, 1997. – 838 p.
8. *Tamanaha B. On The Rule of Law. History, Politics, Theory. – Cambridge University Press, 2004. – 190 pp.*
9. *Ward Colin. Anarchism: A Very Short Introduction. – Oxford University Press, 2004. – 125 p.*
10. *Woodward K., Woodward S. Why Feminism Matters. Feminism Lost and Found. – New York: Palgrave Macmillan, 2009. – 256 p.*
11. Андрусяк Т.Г. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 345с.
12. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юрид. лит., 1997. – 559 с.
13. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 754с.
14. Історія вчень про державу і право: Підручник За ред. проф. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Х.: Право. 2008. – 240 с.
15. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є.В.Зозуля, О.С.Туренко, І. В.Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. – 308 с
16. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2009. – 312 с.
17. Мироненко О.М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право: навч.посіб. / О.М.Мироненко, В.П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 456 с.

Допоміжна

1. Августин Блаженный. О граде Божием: В 4 т. М., 1994.
2. Азаркин Н.М. Монтескье. М., 1988.
3. Античный стоицизм. Антология. М., 1995.
4. Антология мировой философии. М., 1969. Т. 1. Ч. 1.
5. Аристотель. Политика// Соч.: В 4 т. М., 1983.

6. Асмус В. Ф. Кант. М., 1974.
7. Асмус В.Ф. Античная философия. М., 1976.
8. Бакунин М. Философия. Социология. Политика. М., 1989.
9. Белинский В. Избр. произведения: В 2 т. М., 1985. Т. 2.
10. Бергман Г. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1994.
11. Бердяев Н. Царство духа и царство кесаря. М., 1995.
12. Библия. Ветхий Завет. Кн.: “Исход”, гл. 20 - 24, “Второзаконие”, гл. 5 - 26.
13. Библия. Новый Завет (Евангелия от Матфея. 5 - 7; Послание св. ап. Павла к Римлянам. 13; Откровение св. Иоанна Богослова (Апокалипсис). 12, 13, 17).
14. Боден Ж. Шесть книг о государстве. М., 1964.
15. Боргош Ю. Фома Аквинский. М., 1975.
16. Булгаков С. Свет невечерний. М., 1994.
17. Буркхардт Я. Культура Италии в эпоху Возрождения. М., 1996.
18. вищ. навч. закл./ В.П.Марчук, Г.В. Марчук.-К.:ДП «Виддім «Персонал», 2009. – 480с.
19. Власть: Очерки современной политической философии Запада/ Под ред. В. Шивениерадзе. М., 1989.
20. Вышеславцев Б. Этика преображенного эроса. М., 1994.
21. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. М., 1988.
22. Гегель Г. Философия истории. М., 1993.
23. Гегель Г. Философия права. М., 1990.
24. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. М., 1977.
25. Гельвеций. Об уме// Соч.: В 2 т. М., 1973.
26. Герменевтика: история и современность. М., 1985.
27. Герцен А. И. Соч.: В 2 т. М., 1986.
28. Герье Н. Блаженный Августин. М., 2003.
29. Гоббс Т. Левиафан// Соч.: В 2 т. М., 1991.
30. Гольбах П. Система природы// Избр. произведения: В 2 т. М., 1981.
31. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. М., 1980.
32. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги. М., 1956.
33. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия. М., 1986.
34. Дай Т., Зиглер Л. Демократия для элиты. М., 1984.
35. Данилевский Н. Россия и Европа. М., 1992.
36. Древнеиндийская философия. М., 1972.
37. Древнекитайская философия: В 2 т. М., 1972.
38. Игнатенко А. Е. В поисках радости. М., 1987.
39. Ильин И. А. Путь духовного обновления// Соч.: В 10 т. М., 1993.
40. Ильин И. А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. Спб., 1994. Т. 2.
41. Исаев И. А., Золотухина Н. М. История политических и правовых учений России XI – XX вв.: Учеб. М., 1995.
42. История политико-правовых учений: Учеб. пособ. для вузов / Под ред. проф. А. Н. Хорошилова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 370с.

43. История политических и правовых учений: Хрестоматия / Под ред. В. П. Малахова. - М.: Академический проект, 2000. – 460с.
44. История политических и правовых учений: Хрестоматия / Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Городец, 2000. – 511с.
45. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. – 1070с.
46. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990.
47. Кант И. Метафизика нравов// Соч.: В 6 т. М., 1965.
48. Кант И. О поговорке “Может быть это и верно в теории, но не годится для практики”// Соч.: В 6 т. М., 1965.
49. Киреевский И. В. Критика и эстетика. М., 1979.
50. Ключевский В.О. Значение преп. Сергия для русского народа и государства // Ключевский В.О. Исторические портреты. М., 1991.
51. Козловский П. Общество и государство. М., 1998.
52. Коплстон Ф. Ч. История средневековой философии. М., 1997.
53. Коплстон Ф.Ч. Аквинат. Введение в философию великого средневекового мыслителя. Долгопрудный, 1999.
54. Кузнецов В. Французские материалисты XVIII в. М., 1981.
55. Ленин В. И. Государство и революция// Полн. собр. соч. Т. 33.
56. Леонтьев К. Избранное. М., 1993.
57. Локк Д ж. Два трактата о правлении// Соч.: В 3 т. М., 1988. Т. 3. Кн. 2.
58. Локк Д ж. Послание о веротерпимости// Соч.: В 3 т. М., 1988. Т. 3.
59. Лопухин А. П. Библейская история Ветхого Завета. М., 1986.
60. Лосев А.Ф. История античной философии. М., 1989.
61. Макиавелли Н. Государь. М., 1989.
62. Маритен Ж. Философ в мире. М., 1994.
63. Марк Аврелий. Размышления. М., 1994.
64. Марсилиий. Защитник мира// Анталогия мировой правовой мысли: В 5 т. Т 2. С. 604-610. М., 1999.
65. Марущак Н. В. Деякі аспекти розуміння гідності людини у творах російських філософів, юристів на початку ХХ століття. *Форум права*. 2014. № 2. С. 248 – 252. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm 2014 2 44.
66. Марущак Н. В. Щодо питання поваги до гідності людини, її прав та свобод у творах українських демократів середини ХІХ – початку ХХ століть. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 23-26.
67. Марущак, Н. В. Основні підходи до поняття «гідності» у філософсько-правовій думці *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 3-6.
68. Марчук В.П. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ.
69. Мень А. История религии: В 7 т. М., 1991.
70. Митр. Илларион Киевский. Слово о законе и благодати// Русская идея. М., 1992.

71. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – 224с.
72. Моммзен Т. История Рима. Спб., 1993.
73. Монтескье Ш. О духе законов// Избр. произведения. М., 1955.
74. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. По ту сторону добра и зла. Человеческое, слишком человеческое// Соч.: В 2 т. М., 1990. Т. 1 - 2.
75. Новгородцев П. И. Об общественном идеале. М., 1991.
76. Новгородцев П.И. Кризис современного правосознания. Введение; Общественный идеал в свете современных исканий// Соч. М., 1995.
77. Новгородцев П.И. Лекции по истории философии права// Сочинения. М., 1995.
78. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник. – К.: 2005. – 560с.
79. Платон. Апология Сократа // Соч.: В 3 т. М., 1970. Т. 1.
80. Платон. Государство// Соч.: В 3 т. М., 1971
81. Платон. Политик. Законы// Соч.: В 3 т. М., 1972. Т.3. Кн. 2.
82. Победоносцев К. Великая ложь нашего времени. М., 1993.
83. Политическая мысль древнего мира/ Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1985.
84. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. М., 1992.
85. Преп. Иосиф Волоцкий. Просветитель. М., 1993. Сл. 7.
86. Преп. Нил Сорский. Устав его о скитской жизни. Спб., 1912.
87. Прот. А. Шмеман. Исторический путь православия. М., 1993.
88. Рассел Б. История западной философии: В 2 т. Новосибирск, 1994.
89. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре или Принципы политического права// Соч.: В 3 т. М., 1961.
90. Свежавский С. Фома Аквинский, прочитанный заново. Сретенск, 2000.
91. Сенека. Нравственные письма к Луцилию. М., 1985.
92. Смирнов В. Ф. Феофан Прокопович. М., 1994.
93. Соколов В. В. Европейская философия XV - XVII веков. М., 1984.
94. Соколов В. В. Средневековая философия. М., 1979.
95. Соловьев В. С. Оправдание добра// Соч.: В 2 т. М., 1988. Т. 1.
96. Тарнас Р. История западного мышления. М., 1995.
97. Тихомиров Л. Монархическая государственность. Спб., 1992.
98. Токвиль А. Американская демократия. М., 1991.
99. Толстой Л. Путь жизни. М., 1937.
100. Утченко С.Л. Политические учения Древнего Рима. М., 1977.
101. Федотов Г. Святые древней Руси. М., 1990.
102. Флоровский Г. Пути русского богословия. М., 1991.
103. Фома Аквинский. О правлении государей// Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе XI - XVII вв. Л., 1990.
104. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994.
105. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.
106. Хайек Ф. А. Дорога к рабству// ВФ. 1990. № 10 — 12.
107. Хомяков А.С. Соч.: В 2 т. М., 1994. Т. 1.

108. Хрестоматія з історії політичних вчень: Посібник / Упоряд. та автор коментарів Уривалкін О.М. – К.: Дакар, КНТ, 2008. – 453с.
109. Цицерон. Диалоги “О законах”, “О государстве”, “Об обязанностях”. М., 1994.
110. Чаадаев П. Философические письма// Соч. М., 1989.
111. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. М., 1981.
112. Чернышевский Н. Г. Соч.: В 2 т. М., 1987.
113. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій/ За заг.ред. В.В.Копейчикова. – К.:Юрінком Інтер, 1997. – 302с.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Британського Парламенту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.parliament.uk/>
2. Офіційний сайт Бундестагу Німеччини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bundestag.de/>
3. Офіційний сайт Сенату США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.senate.gov/>
4. Офіційний веб-сайт Палати Представників США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.house.gov/>
5. Офіційний веб-сайт Парламенту Республіки Франція [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.parlement.fr/index.html>
6. Офіційний веб-сайт Президента США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/>
7. Право України [Елект. ресурс.]. – Режим доступу :<http://pravoua.com.ua/ua/index.php?linkmy=golovna>.
8. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
9. Національна парламентська бібліотека [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http //www uplu kiev ua](http://www.uplu.kiev.ua)
10. Державна науково-технічна бібліотека України (Київ) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http//www gutb/ u-t/ org](http://www.gutb/ u-t/ org)
11. Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького[Електронний ресурс] – Режим доступу: [http//www ognb odessa ua](http://www.ognb.odessa.ua)
12. Харківська державна наукова бібліотека ім.В.Г. Короленка [Електронний ресурс] – Режим доступу:[http:// korolenko/ kharkov](http://korolenko/kharkov)

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НА ЗАЛІК/ЕКЗАМЕН

1. Предмет та Методи пізнання історії політичних та правових вчень.
2. Періодизація історії політичних та правових вчень.
3. Політична та правова думка Стародавнього Китаю: конфуціанство та легізм
4. Політична та правова думка Стародавньої Індії.
5. Загальна характеристика політико-правової думки Стародавньої Греції.
6. Політичні та правові погляди Гомера і Гесіода.
7. «Сім мудреців» і їх вплив на розвиток древньогрецької політичної та правової думки.
8. Політичні та правові погляди Піфагора.
9. Політичні та правові погляди Геракліта.
10. Політичні та правові погляди Демокрита
11. Політичні та правові погляди софістів.
12. Політичні та правові погляди Сократа.
13. Вчення Платона про державу і право.
14. Вчення Аристотеля про державу і право.
15. Політичні та правові погляди Епікура
16. Політичні та правові погляди стоїків.
17. Політичні та правові погляди Полібія.
18. Загальна характеристика розвитку політичних та правових вчень в стародавньому Римі.
19. Цицерон про суть, походження, форми держави, справедливість та право
20. Політичні та правові погляди римських стоїків.
21. Правові погляди римських юристів.
22. Політичні та правові ідеї первісного християнства
23. Зародження теократичних доктрин. Августин Блаженний
24. Політико-правова теорія середньовічної схоластики. Фома Аквінський
25. Політичні та правові ідеї середньовічних ересей
26. Вчення про закони і державу Марсилія Падуанського
27. Політико-правові напрямки в ісламі
28. Політико-правові ідеї в працях арабських філософів
29. Вчення про політику Н. Макіавеллі
30. Політичні та правові ідеї Реформації
31. Вчення М. Лютера, сенс його ідей про незалежність світської влади і свободу совісті.
32. Політико-правові ідеї протестантизму (Ж. Кальвін)
33. . Ідеальна держава в «Утопії» Т. Мора та «Місті Сонця» Т. Кампанелли.
34. Боден та його вчення про державу, суверенітет
35. Політико-правові проблеми часів Київської Русі
36. Політико-правова думка литовсько-польського періоду в Україні
37. Політична полеміка стяжателів та не стяжателів (іосифлян). Ніл Сорський. Максим Грек. Іосиф Волоцький
38. Політична концепція Філофея «Москва – третій Рим»
39. Політико-правові вчення в сер. XVI ст. (І.С. Пересветов, А.М. Курбський, Іван Грозний).
40. Теорія природного права: зміст та загальна спрямованість
41. Г. Гроцій про право і державу

42. Розробка природно-правової теорії Б. Спінозою
43. Вчення Т. Гоббса про право і державу
44. Вчення Дж. Локка про право і державу
45. Політичні та правові погляди Вольтера
46. Політико-правове вчення Монтеск'є
47. Політико-правове вчення Руссо
48. Природно-правові вчення в Німеччині в XVI-XVIII ст. (Пуффендорф, Томазій, Вольф)
49. Політичні та правові вчення в Італії в XVIII ст. (Дж.Віко, Ч.Беккарія)
50. Становлення політико-правової ідеології в США: погляди Т. Джефферсона, А. Гамільтона, Т. Пейна, Б. Франкліна.
51. Основні напрями західно-європейської політико-правової думки XIX ст.: лібералізм, консерватизм, соціалізм, позитивізм
52. Ліберально-демократичні політико-правові вчення XIX ст.: Б.Констан, І.Бентам, А.Токвиль, Дж. С. Мілль.
53. Марксистська концепція права й політики, її основні ідеї та їх оцінка.
54. Школа "юридичного позитивізму" XIX ст. (Остін, Бергбом, Лабанд, Шершеневич);
55. Школа "соціологічного позитивізму XIX ст. (теорія "насилля" Л. Гумпловича),
56. Теорія "юриспруденції інтересів" Р. Ієрінга.
57. Аристократична концепція права і держави Ф. Ніцше.
58. Анархізм, як напрям політичної та правової думки: Прудон, Штірнер, Бакунін, Кропоткін
59. Кант про причини походження держави, про право та категоричний імператив.
60. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель про державу та право.
61. Історична школа права, представники та загальна характеристика.
62. Політичні та правові погляди Огюста Конта.
63. Герберт Спенсер та його політичні і правові погляди.
64. Соціалістичні вчення в I пол. XIX ст.: Сен-Сімон, Фур'є, Оуен.
65. Політико-правова теорія бюрократії. М.Вебер
66. Теорія еліт. В. Парето, Г. Моска.
67. Аналітична юриспруденція Харта.
68. Позитивістський нормативізм Кельзена (Чиста теорія права).
69. Політико-правові вчення націонал-соціалізму.
70. Теорії природного права XX ст.: основні різновиди, представники.
71. Політичні та правові погляди Рудольфа Штамmlера.
72. Правова концепція Льва Петражицького.
73. Школа «вільного права» Євгена Ерліха.
74. Раско Паунд про завдання та аспекти права.
75. Політико-правові погляди С.Є. Десницького
76. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства: М.Костомаров, Т.Шевченко, Г.Андрузький
77. Проекти та програми українських мислителів II половини XIX ст.: М.Драгоманов, С.Подолінський, О.Терлецький, І.Франко
78. Політико-правові погляди Б.Кістяківського.
79. Розвиток цінностей і принципів лібералізму в політико-правова теорії Б. Чичеріна
80. Політико-правова програма декабристів (П. Пестель, М. Муравйов)

ТЕМАТИЧНІ ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Політичні та правові вчення в країнах Стародавнього Сходу

План

1. Специфічні риси політико-правових вчень Стародавнього Сходу.
2. Політичні та правові вчення Стародавнього Китаю: конфуціанство, даосизм, легізм:
  - а) політико-правові ідеї Конфуція. «Лунь Юй»: (проблема держави; ідеал політичного діяча; мораль і політика);
  - б) соціально-політична концепція даосизму. «Книга про дао і де»: (причини нерівності в суспільстві; принцип не діяння як соціальний ідеал);
  - в) «Книга правителя області Шан» як джерело легізму: (політична програма перетворення держави; образ ідеального політика; методи управління суспільством, система покарання).
3. Політико-правова думка Стародавньої Індії, її специфіка:
  - а) політико-правові ідеї в індуїзмі;
  - б) політико-правові ідеї в буддизмі;
  - в) книга Стародавньої Індії «Ману» та її основні ідеї;
  - г) політична доктрина в давньоіндійському трактаті «Артхашастра».

Теми рефератів

1. Мораль і політика: конфуціанство і легізм.
2. Методи управління державою у вченні Конфуція і Шан Яна.
3. Модель політичного лідерства у вченнях Стародавнього Китаю.
4. Шан Ян і Каутильє як політичні діячі Стародавнього Сходу.
5. Теократія Стародавнього Ізраїлю, її історична роль.
6. Біблія (Старий Завіт) про закон і державу.
7. Повчання царя Соломона.
8. Стародавній Іран. Авеста.

Питання для самостійної роботи

1. Який зміст понять «чи», «дао», «жень»? Порівняйте трактування їх різними політико-філософськими школами.
2. Хто такі «цзюнь-цзи», «сяо-жень»? Яка їхня роль у соціальній і політичній структурі суспільства?
3. Які основні методи управління державою пропонували Лао-цзи, Конфуцій і Шан Ян?
4. Як даосизм і конфуціанство оцінювали роль законів?

5. Порівняйте ідеал політика у Конфуція і Шан Яна.
6. Як легізм і даосизм розглядали проблематику війни і миру?
7. Які вимоги до законів висували легісти?
8. Прослідкуйте відносини влади і народу у вченнях стародавнього Китаю.
9. Охарактеризуйте структуру політико-правового трактату «Артхашастра».
10. У яких положеннях «Артхашастри» Ви вбачаєте методи і способи диктаторського способу політичного управління.

Джерела

1. Артхашастра или наука политики. Т.1.Ч.1. М., 1969.
2. Библия. Ветхий Завет. Кн.: “Исход”, гл. 20 – 24, “Второзаконие”, гл. 5 – 26.
3. Дао дэ дзин. – С-Пб.: Изд-во «Азбука», 1998. – 96 с.
4. Древнеиндийская философия. М., 1972.
5. Древнекитайская философия: В 2 т. М., 1972. – Т. 1: Книги “Лунь юй”, “Дао дэ дэ цзин”; Т. 2: Книга “Шан цзюнь шу”.
6. Книга правителя области Шан (Шан Цзюнь Шу). Изд.2-е доп./ Пер. с кит., вступ. ст., коммент., послесл. Л. С. Переломова. – М.: Ладомир, 1993. – 392 с.
7. Лунь юй. Изречения. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 21-200.
8. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. Т.1. /ред. К.И. Батыр и Е.В. Поликарпова. – М.: Юрист, 2006.
9. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / сост. проф. В.А. Томсинов. – М., 2001.

Література

10. Быков Ф.С. Зарождение общественно-политической и философской мысли в Китае. – М.: Наука, 1996. – 242 с.
11. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайского государства. – М., 1983.
12. Графский В.Г. История политических и правовых учений. – М., 2007.
13. Древние китайцы в эпоху централизованных империй. Отв. ред. Л. С. Переломов. – М.: Наука, 1983. – 415 с.
14. Ильин А.В., Морозова С.А. Из истории права. – СПб., 1996.
15. История Древнего мира. Древний Восток. Египет, Шумер, Вавилон, Западная Азия / А.Н. Бадак и др. – Минск, 1998.
16. История политических и правовых учений. Домарксистский период: Учеб./ Под ред. О.Э. Лейста. М., 1991.
17. История политических и правовых учений. Учеб. для вузов. Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Инфра-М-Кодекс, 1995. – С. 25-33.
18. Крашенинникова Н.А. История права Востока. – М., 1994.
19. Кучма В.В. Государство и право Древнего мира: курс лекций. – Волгоград, 1998.

20. Лопухин А. П. Библейская история Ветхого Завета. М., 1986.
21. Мень А. История религии: В 7 т. М., 1991. – Т. 2. С. 201 – 322.
22. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: учебник. Т.1. – М., 1998.
23. Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. – М.: Наука, 1981. – 333 с.
24. Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, учение, судьба. – М.: Наука, Изд. фирмы Вост. лит. 1993. – 439 с.
25. Тихомиров Л. Монархическая государственность. – Спб., 1992.
26. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. – М., 1981.

Тема 2. Політичні та правові вчення Стародавньої Греції

План

1. Політико-правова історія Стародавньої Греції. Її специфіка.
2. Аристократичні вчення піфагорійців, Геракліта, Сократа.
3. Демократичні ідеї софістів, атомістів (Демокрит).
4. Вчення Платона про:
  - а) людину і про виникнення держави;
  - б) ідеальну державу як втілення розподільчої справедливості, її аналіз;
  - в) закони.
5. Вчення Аристотеля про:
  - а) сутність і природню натуру держави.
  - б) громадянство і громадянина, його аналіз.
  - в) правильні, неправильні та змішані форми держави.
  - г) право.
6. Політико-правові ідеї епохи еллінізму: епікурейство, стоїцизм, Полібій.

Література

1. Александров Г. Аристотель. – М.: Соцэкгиз, АН СССР, 1940. – 276 с.
2. Анатомия мудрости: 106 философов. Т.1. Симферополь, 1995.
3. Андреев Ю.В. Цена свободы и гармонии. СПб., 1998.
4. Античная литература. Греция: Антология. Ч. 1. М., 1989.
5. Антология мировой философии. М., 1969. Т. 1. Ч. 1.
6. Аристотель. Политика // Соч.: В 4 т. М., 1972.
7. Аристотель. Политика. Афинская полития. – М.: Мысль, 1997. – С. 35-346.
8. Асмус В. Ф. Античная философия. М., 1976.
9. Асмус В.Ф. Платон. – М.: Мысль, 1975. – С. 120-159.
10. Бергер А. К. Политическая мысль древнегреческой демократии. – М.: Наука, 1966. – 359 с.

11. Богомоллов А.С. Античная философия. М., 1985.
12. Гуторов В.А. Античная социальная утопия. Л., 1989.
13. Доватур А. И. Политика и политии Аристотеля. – М.-Л.: Наука, 1965. – 390 с.
14. История политических и правовых учений. Домарксистский период: Учеб./ Под ред. О.Э. Лейста. М., 1991.
15. История политических и правовых учений: Древний мир. Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Наука, 1985. – 263 с.
16. История политических и правовых учений: Учеб./ Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1995.
17. Кассен Б. Эффект софистики. М.; СПб., 2000.
18. Кечекьян С.Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве. М., 1947.
19. Лосев А. Ф. История античной философии. М., 1989.
20. Лосев А. Ф., Тахо-Годи А. А. Платон. Аристотель. – М.: Мол. гвардия, 1993.
21. Мирзаев С.Б. Полибий. М., 1986
22. Нерсесянц В. С. Платон. – М.: Юрид. литература, 1984. – С.34-68.
23. Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. – М.: Наука, 1979. – 263 с.
24. Платон. Государство // Соч.: в 4 т. Т.3. М., 1994.
25. Платон. Законы// Там же.
26. Полибий. Всеобщая история. СПб., 1994.
27. Разумович Н.Н. Идеи и институты Древней Греции // Политическая и правовая культура. М., 1989.
28. Чанышев А. Н. Аристотель. – М.: Мысль, 1987. – С. 169 - 200.

Теми рефератів

1. Критика Платоном демократії
2. Політичний лідер у вченні Платона.
3. Вчення Аристотеля про політію.
4. Праворозуміння Аристотеля.
5. Ідеал політичного устрою у вченні Платона та Аристотеля: порівняльний аналіз.

Питання для самостійної роботи

1. У чому схожість і відмінність політичних ідей Стародавній Греції і Стародавнього Китаю?
2. Проведіть порівняльний аналіз поглядів на державну владу Конфуція, Шан Яна, Платона.
3. Про які форми державного устрою пише Платон? Прослідкуйте їх еволюцію.

4. Які типи особистості виділяє Платон у діалозі «Держава»? Чим олігархічна людина відрізняється від демократичної?
5. Як Платон ставився до демократії? Прокоментуйте вислів Платона: «... демократія п'яніє свободою».
6. Дайте характеристику моделей ідеальної держави Платона.
7. Як Ви розумієте вислів Платона: «Справедливість - це коли кожен займається своєю певною справою», пропонуючи на основі справедливості будувати «ідеальну державу»?
8. Перерахуйте принципи, які лягли в основу поділу суспільства на стани у Платона. Яка їхня ієрархія?
9. Які функції держави виділяв Платон?
10. У діалозі «Закони» Платон вивів основні вимоги до законодавства. Воно повинно відповідати чотирьом людським благам – здоров'ю, красі, силі в бігу і в інших рухах тіла, ... і особливо чотирьом основними божественним благам - розумінню, здоровому станом душі, справедливості і ... Закінчите перелік основних людських і божественних благ, запропонований Платоном.
11. К. Поппер вважав Платона одним із родоначальників тоталітаризму. Як ви думаєте, чому? Знайдіть риси тоталітарної держави у вченні Платона.
12. Порівняйте вимоги до законів, які виділяли Платон і Шан Ян.
13. За що Аристотель критикував Платона?
14. Що розумів Аристотель під демократією? Про які види демократії він писав? Які характеристики він їм дає?
15. Що таке «політія»? У якому значенні Аристотель вживає цей термін?
16. У чому причини зародження політико-владних відносин у суспільстві?
17. Чому «людина - істота політична»?
18. Аристотель розрізняв два види справедливості: зрівняльну і розподільчу. У чому їх відмінність? За яким принципом має здійснюватися, на думку Аристотеля, розподіл благ у суспільстві?
19. Порівняйте принципи класифікації форм правління, дані Платоном і Аристотелем.
20. Чи можна стверджувати, що політичне вчення Аристотеля мало більше значення для розвитку політико-правової думки, ніж вчення Платона? Поясніть свою точку зору.

Тема 3. Політичні і правові ідеї в країнах Європи та Арабського Сходу періоду Середньовіччя

Питання

1. Раннє християнство: основні положення.

2. Вчення патристики про Бога, людину, церкву і державу.
3. Політико-правова ідеологія Західної Європи в період середньовіччя. Становлення західної традиції права.
4. Політико-правова ідеологія Візантії. Становлення православної, східноєвропейської традиції права.
5. Православні вчення про автократії, симфонії влад, їх оцінка.
6. Політико-правова ідеологія мусульманського світу епохи феодалізму (вчення аль-Фарабі, Ібн Сіна, Ібн Хальдуна). Оцінка мусульманської традиції права.
7. Становлення державно-правових ідей в Київській Русі. Основні політичні та правові проблеми пам'яток Давньоруської держави.

Реферати

1. Фома Аквінський про державу і право
2. Підпорядкованість державно-політичних проблем релігійним питанням. Теорії “двох мечів”, “сонця та місяця”.
3. І. Ільїн про зв'язок християнства і права.
4. Юстиніан та становлення православної, східно-європейської традиції права.
5. Вчення про державу і право Марсилія Падуанського. Ідея народного суверенітету. Роль народу у законотворчості. Розмежування церкви та держави, права та релігії.

Питання для самостійної роботи

1. Особливості політико-правової ідеології Середньовіччя.
2. Теологічні джерела західної традиції права.
3. Чим відрізняється держава від великої шайки разбійників у Аврелія Августина?
4. Яке нове обґрунтування рабства привів Аврелій Августин?
5. Чи повинна держава допомагати церкві в боротьбі з еретиками в розумінні Аврелія Августина?
6. Політико-правові ідеї в середньовічних ересях. Богомільство і маніхейство.
7. Як розумів закон Фома Аквінський? Як закони у Фоми Аквінського співвідносяться між собою?
8. Чи можуть, згідно Фоми Аквінського, існувати непогрішні позитивні закони?
9. У чому Фома Аквінський бачив відмінність компетенції світської влади від компетенції влади церковної?
10. Які елементи державної влади виділяв Фома Аквінський?
11. Визнавав Фома Аквінський за народом право на повалення тирана?
12. Середньовічна юридична думка, її зв'язок з існуванням римського, канонічного та звичаєвого права. Школа глоссаторів.

13. Проблеми держави і права у творчості Ібн Рушда, Аль-Фарабі, Ібн-Сини та інших арабських мислителів IX-XIII ст.
14. Коран як джерело мусульманських правових концепцій.
15. Вчення Іоанна Солсберійського про державу.
16. Данте Аліг'єрі про всесвітню монархію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Августин Блаженный. О граде Божиим: В 4 т. М., 1994. Т. 2. Кн. 11; Т. 4. Кн. 22. Гл. 1, 2, 30.
2. Берман Гарольд Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1994. Введение. С. 19 - 27; Гл. 4. С. 165 - 194.
3. Бонташ П.К., Прозорова Н.С. Томас Мор. -М, 1983.
4. Боргош Ю. Фома Аквинский. М., 1975.
5. Герье Н. Блаженный Августин. М., 2003.
6. Игнатенко О.О. Ибн-Хальдун. - М., 1980.
7. Ильин И.А. Путь духовного обновления// Соч.:В 10 т. - М.,1993. Т. 1. Гл. 8,9
8. Исаев И.А., Золотухина Н.М. История политических и правовых учений России XI - XX вв.: Учеб. М., 1995. Гл. 11. § 1, 4.
9. История политических и правовых учений. Домарксистский период: Учеб./ Под ред. О.Э. Лейста. М., 1991.
10. История политических и правовых учений: Учеб./ Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1995.
11. Козловский П. Общество и государство. М., 1998.
12. Коплстон Ф. Ч. История средневековой философии. М., 1997.
13. Коплстон Ф.Ч. Аквинат. Введение в философию великого средневекового мыслителя. Долгопрудный, 1999.
14. Коран. / Пер. И.Ю. Крачковского. - М., 1990.
- Малахов В.П. История политических и правовых учений. Хрестоматия. - М., 2003. - С. 210-215.Марсилией. Защитник мира// Анталогия мировой правовой мысли: В 5 т. Т 2. С. 604-610. М., 1999.
15. Свежавски С. Фома Аквинский, прочитание заново. - Сретенск, 2000.
16. Сюкиайнен М.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. -М., 1986.
17. Тарнас Р. История западного мышления. М., 1995.
18. Тихомиров Л. Монархическая государственность. Спб., 1992.
19. Федотов Г. Святые древней Руси. М., 1990.
20. Флоровский Г. Пути русского богословия. М., 1991.
21. Фома Аквинский. О правлении государей// Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе XI - XVII вв. Л., 1990.
22. Хайруллаев М.М. Фараби. Эпоха и учение. - Ташкент, 1975.

Тема 4. Політико-правова думка епохи Відродження і Реформації

Питання

1. Політико-правове вчення Н. Макіавеллі, його світський характер. Ідеальний правитель і форми його владарювання.
2. Вчення Ж. Бодена про державу, ознаки суверенітету.
3. Вчення М. Лютера, сенс його ідей про незалежність світської влади і свободу совісті.
4. Політико-правові ідеї протестантизму (Ж. Кальвін)
5. Тираноборство. Е. Ла Боесі.
6. Відмінні риси ідей раннього європейського соціалізму (XVI-XVII ст.). Досконала держава в «Утопії» Т. Мора і «Місті Сонця» Т. Кампанелли.

Питання для самостійної роботи

1. Політико-правова ідеологія епохи Відродження: основні риси.
2. Характерні риси періоду Реформації.
3. Від чого залежить форма правління держави згідно Н. Макіавеллі?
4. Що означає термін «макіавеллізм»?
5. Політика і мораль у розумінні Н. Макіавеллі.
6. Політичні ідеї тираноборців. «Міркування про добровільне рабство» Етьєна де Ла Боесі.
7. Співвідношення мети і засобів у політиці: Шан Ян і Н. Макіавеллі.
8. Що таке суверенітет держави згідно теорії Бодена?
9. У чому проявляється компетенція суверенної влади держави згідно Ж. Бодена?
10. Які фактори, що визначають нестабільність форми правління держави, виділив Ж. Боден?
11. Як Т. Мор визначив сутність європейських держав свого часу?
12. Що являють собою фундаментальні принципи існування утопійської держави?
13. Як Т. Мор уявляв собі форму правління утопійської держави?
14. Як обґрунтовував Кампанелла мотивацію громадян міста Сонця до праці?
15. Яке місце займає сім'я в проєктах ідеальної держави Кампанелли і Платона?
16. Яку форму правління має держава соляріїв?
17. Політичний радикалізм Т. Мюнцера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боден Ж. Шість книг о государстве // Антология мировой политической мысли. - М., 1997. - Т. 1.
2. История политических и правовых учений. / Под ред. В.С. Нерсесянца. - М., 1998.
3. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение. - М., 1988. - Гл. 2-3.

4. Антология мировой политической мысли. - М., 1997. - Т. 1.
5. Антология мировой правовой мысли. - М., 1999. - Т. 2.
6. Берман Г. Западная традиция права. - М., 1999..
7. Бонташ П.К., Прозорова Н.С. Томас Мор. - М., 1983.
8. Голубев В.И. Генезис и эволюция политических учений. - М., 1995.
9. Долгов Г. Гуманизм, Возрождение и политическая философия Н.Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные произведения. - М., 1997.
10. Макиавелли Н. Государь. - М., 1989.
11. Никитин Е.П., Никитина А. Загадка «Государя» // Вопросы философии. - 1997. - № 1.
12. Степанов И.А. Макиавеллизм и политическая мысль. - Минск, 1992.
13. Утопия и утопическое мышление. -М., 1991.
14. Чанышев А.А. История политических учений. Классическая западная традиция (античность - первая половина XIX в.). - М., 2000..
15. Юсим М.А. Этика Макиавелли. - М., 1990.

Тема 5. Політичні і правові вчення у Франції XVIII ст.

Питання

1. Характерні риси епохи Просвітництва. Специфіка її розвитку в різних державах.
2. Політико-правове вчення Ш.Л.Монтеск'є:
  - закономірності розвитку суспільства, роль географічного фактору;
  - держава і форми правління;
  - теорія поділу влади;
  - роль права і закону у розвитку суспільства.
3. Ж.Ж. Руссо, його політико-правове вчення:
  - Руссо про природній стан, природні права, природну мораль і релігію;
  - Причини походження нерівності, її види, етапи розвитку.
  - Вчення про народний суверенітет.
4. Французькі просвітники (Гольбах, Гельвецій, Дідро та ін.) Про освічену державу, про громадянина і його права.

Теми рефератів

1. Вплив географічного чинника на політичні процеси в теорії Ш.Монтеск'є.
2. Політико-правове вчення французького просвітителя Вольтера.
3. Роль насильства в історії: вчення Ж. Ж. Руссо і практика якобінської діяльності.
4. Концепція «суспільного договору» і «природного права» в історії політичної думки: Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо.

Питання для самостійної роботи

1. Як Ш. Л. Монтеск'є розумів свободу, закон?
2. Монтеск'є вважав, що зловживання владою випливають з природи людини: «Відомо вже з досвіду віків, що всякий людини, володіє владою, схильна зловживати нею, і він йде в цьому напрямку, поки не досягне належного йому межі». Про які межі зловживань говорив французький мислитель?
3. «Теорія поділу влади» і «теорія обмеження влади». У чому відмінність між ними? Проаналізуйте з погляду цих теорій вчення Дж. Локка і Ш. Л. Монтеск'є.
4. Що таке принцип правління, природа правління?
5. У чому сила влади? Порівняйте погляди Ш. Л. Монтеск'є і Н. Макіавеллі.
6. Як Ш.Л. Монтеск'є оцінював політичний устрій Росії? Що він писав про нього?
7. Суспільство та особистість у теорії Ж. Ж. Руссо.
8. У чому сутність теорії демократії Ж.Ж. Руссо?
9. Відомо, що Ж.Ж. Руссо вважав представницьку владу рабством. Які аргументи він наводив для обґрунтування своєї позиції?
10. М. Робесп'єр писав: «Терор - це швидка, сувора і непохитна справедливість». Які положення вчення Ж.Ж. Руссо дозволили якобінцям так охарактеризувати терор?
11. Порівняйте погляди Т. Гоббса і Ж. Ж. Руссо на проблему взаємовідносин особистості і держави.
12. Назвіть відмінності «спільної волі» від «волі всіх»?
13. Яку зміну, на думку Ж. Ж. Руссо, виробляє в людині «перехід від стану природного до стану цивільного»? Що значить «громадянський стан»?
14. Прокоментуйте вислів Ж.Ж. Руссо: «Вороги всіх політичних хитрощів – мир, єднання, рівність».
15. Порівняйте теорії поділу влади Дж. Локка і Ш.Л.Монтеск'є. Що між ними спільного? У чому специфіка кожної з них?

Література

1. Азаркин Н.М. Монтескьё. – М.: Юрид. лит-ра, 1988. – 112 с.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М.: Прогресс-Политика, 1993.
3. Баскин М.П. Монтескьё. – М.: Мысль, 1975. – 165 с.
4. Верцман И.Е. Жан Жак Руссо. – М.: Худож. лит-ра, 1976. – 310 с.
5. Волгин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII в. – М.: Наука, 1977.
6. Гельвеций. Об уме// Соч.: В 2 т. М., 1973. Т. 1.
7. Гольбах П. Система природы// Избр. произведения: В 2 т. М., 1981. Т. 1, 2.
8. Дворцов А.Т. Ж.Ж. Руссо. – М.: Наука, 1980. – 112 с.

9. История политических и правовых учений: Учеб./ Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1995.
10. История политических и правовых учений: XVII - XVIII вв. Отв. ред. В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1989. – С. 116-143.
11. Кузнецов В. Французские материалисты XVIII в. М., 1981.
12. Монтескьё Ш. Л. О духе законов. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
13. Рассел Б. История западной философии: В 2 т. Новосибирск, 1994. Т. 2. Гл. 19.
14. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. – М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.

Тема 6. Політичні і правові вчення в Західній Європі в ХІХ ст.

Питання

1. Основні напрями західно-європейської політико-правової думки: лібералізм, консерватизм, соціалізм, позитивізм та ін.
2. Ліберально-демократичні політико-правові вчення ХІХ ст.: Б.Констан, І.Бентам, А.Токвиль, Дж. С. Мілля.
3. Марксистська концепція права й політики, її основні ідеї та їх оцінка.
4. Позитивізм у сфері права та політики в ХІХ ст.:
  - школа “юридичного позитивізму” (Остін, Бергбом, Лабанд, Шершеневич);
  - школа “соціологічного позитивізму (теорія “насилля” Л. Гумпловича),
  - теорія “юриспруденції інтересів” Р. Ієрінга.
5. Аристократична концепція права і держави Ф. Ніцше.

Реферати

1. Анархізм Штирнера та Прудона, його оцінка.
2. Етатизм Г.Гегеля та К. Маркса: загальне та особливе.
3. Кант та неокантіанство про право та державу: загальне та особливе.
4. Політико-правова ідеологія соціал-демократії. Ф. Лассаль.

Питання для самостійної роботи

1. Що таке індивідуальна свобода в розумінні Дж. Ст. Мілля? Як Дж. Ст. Мілля оцінював соціалізм?
2. Що є основою демократії, а що їй загрожує, на думку А. де Токвіля?
3. Порівняйте, як вирішувалась проблема свободи і демократії в працях Мілля і Токвіля? Які недоліки демократії вони відзначали?
4. А. Токвіль вважав, що демократія більш небезпечна для свободи, ніж монархія або аристократія. Що він мав на увазі? Ви згодні з його точкою зору?
5. Що таке право і держава в марксистському розумінні?
6. Який сенс вкладає Ієрінг в термін «боротьба за право»?
7. Чому Ієрінг відкидав основні постулати історичної школи права?

8. Якими ознаками, згідно з вченням Ієрінга, володіє держава? Як держава співвідноситься з правом?
11. Яку класифікацію права розробив Ерліх?
12. Як розумів право Дюркгейм?
13. У чому сенс теорії злочину і покарання Дюркгейма?
14. Що собою являє норма солідарності, на думку Дюгі?
15. Яке ставлення Оріу до теорії договірної походження держави?
16. Від чого залежить, на думку Оріу, повага людей до законів держави?

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М., 1993.
2. Бачинин В.А., Сандулов Ю.А. История западной социологии. СПб., 2002.
3. Бентам И. Принципы законодательства. Тактика законодательных собраний // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 1. – М.: Мысль, 1997. – С. 555-568.
4. Берлин И. Философия свободы: Европа. - М., 2001.
5. Библиер В.С. О Марксе всерьёз (размышления в конце XX века) // Полис. 1996. № 1. С.119-127.
6. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. - М., 1997.
7. Дробышевский С.А. История политических и правовых учений. - М., 2003.
8. Дюги Л. Конституционное право: Общая теория государства. - М., 1908.
9. Дюги Л. Общество, личность и государство. - СПб., б/г.
10. Дюркгейм Э. О разделении общества труда: Метод социологии. - М., 1990.
11. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. - СПб., 1998.
12. Иеринг Р. Борьба за право. СПб., 1908.
13. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. СПб., 1875.
14. Иеринг Р. Цель в праве. СПб., 1881.
15. История политических и правовых учений XIX в. Отв. ред. В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1993.
16. Констан Б. О свободе у древних – в ее сравнении со свободой у современных народов // Полис. 1993. №2.
17. Куббель Л.Е. Очерки потестарно - политической этнографии. М., 1988.
18. Ленин В.И. Государство и революция// Полн. собр. соч. - Т. 33.
19. Липицкий М.И. К свободной демократии или демократической тирании? (Разговаривая с А. де Токвилем) // Полис. 1992. № 5-6. С.143-155.
20. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм. М., 1989
21. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. Соч. Т.8.
22. Маркс К. Гражданская война во Франции. Соч. Т.17.
23. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение. – К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 1.
24. Маркс К. Классовая борьба во Франции. Соч. Т.7.

25. Милль Дж. Ст. Размышления о представительном правлении – СПб.: Изд. Яковлева, 1863.
26. Милль Дж. Ст. Утилитаризм. О свободе. – СПб.: Изд. И.П. Перевозникова, 1990. – 145 с.
27. Михайловский И.В. Очерки философии права. Т. 1. - Томск, 1914.
28. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. По ту сторону добра и зла. Человеческое, слишком человеческое// Соч.: В 2 т. М., 1990. Т. 1 — 2.
29. Новгородцев П.И. Кризис современного правосознания. Введение; Общественный идеал в свете современных исканий// Соч. М., 1995.
30. Новгородцев П.И. Лекции по истории философии права// Соч. М., 1995. Гл. 13, 14, 15.
31. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. М., 1991.
32. Ориу М. Основы публичного права. М., 1929.
33. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. М., 1992. Т. 2.
34. Рассел Б. История западной философии: В 2 т. Новосибирск, 1994.
35. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1994.
36. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке произведенный господином Е. Дюрингом. Соч. Т.20.
37. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Соч. Т.21.
38. Энгельс Ф. Развитие социализма от утопии к науке. Соч. Т.19.

Тема 7. Політичні і правові вчення в Європі та США ХХ ст.

Питання

1. Концепція соціальної держави та політики загального благоденства.
2. Політико-правова теорія бюрократії. М.Вебер
3. Теорія еліт. Вільфредо Парето, Гаetano Моска.
4. Аналітична юриспруденція Харта.
5. Позитивістський нормативізм Кельзена (Чиста теорія права).
6. Політико-правові вчення націонал-соціалізму.
7. Теорії природного права: основні різновиди, представники.

Реферати

1. Теорія солідаризму Л.Дюгі.
2. Неолібералізм та консерватизм у вчення про державу, концепції плюралістичної демократії.
3. Інтегральна юриспруденція.
4. Неопозитивістська школа права ХХ ст., її досягнення та недоліки.
5. Теорія “елітарної демократії”: ідеї та реальність.

Питання для самостійної роботи

1. Яку класифікацію права розробив Е. Ерліх?
2. Що являє собою норма солідарності, на думку Дюгі?

3. Що таке інтуїтивне право по Л.І. Петражицькому?
4. Що являє собою право і держава, на думку Кельзена?
5. Які групи інтересів, на думку Р. Паунда, закріплюються правом?
6. Який вплив мала доктрина В.І. Леніна на праворозуміння радянського часу?
7. В чому полягають особливості підходу І.А. Ільїна до права?
8. Що значить первинні та вторинні юридичні правила по Г. Харту?
9. Назвіть особливості підходу Л. Д. Троцького до держави і права
10. Як характеризує справедливість Дж. Роулс у своїй теорії справедливості?
11. Які витoki і основні ідеї політико-правової ідеології фашизму?
12. Які фактори легітимації політичної влади виділяв М. Вебер?
13. Як розумів генезис сучасної держави Вебер?
14. Назвіть ознаки державної бюрократії за Вебером?
15. Що таке патримоніальна держава за Вебером?
16. Які історичні типи права виділяв Вебер?
17. Проаналізуйте і дайте оцінку психологічної теорії права Л. Петражицького. Встановіть її вплив на політико-юридичну практику і теорію ХХ в.
18. Що являє собою право, на думку Л. Петражицького?
19. Який критерій лежить у Г. Еллінека в основі класифікації суб'єктивних публічних прав?
20. Дайте характеристику поглядів Г. Харта на право.
21. Які правила, згідно Л. Фуллера, повинні реалізовуватися у державі для забезпечення в ній законності?
22. Що Л. Фуллер мав на увазі під процесуальним і матеріальним природним правом?
23. У чому, на думку Г. Кельзена, полягає «чистота» правової науки?
24. Проаналізуйте і зіставте фундаментальні уявлення про право, сформульовані Г. Кельзенем і Л. Фуллером.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М., 1993.
2. Бергман Г. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1994.
3. Бачинин В.А., Сандулов Ю.А. История западной социологии. СПб., 2002.
4. Берлин И. Философия свободы: Европа. М., 2001.
5. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990.
6. Вебер М. Социализм // Журнал социологии и социальной антропологии, 1999.
7. Вебер М. Харизматическое государство // Социологические исследования. 1988.№5.
8. Власть: Очерки современной политической философии Запада/ Под ред. В. Шивениерадзе. М., 1989.
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. М., 1988.

10. Герменевтика: история и современность. М., 1985.
11. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. М., 1997.
12. Дай Т., Зиглер Л. Демократия для элиты. М., 1984.
13. Дробышевский С.А. Из классической юриспруденции второй половины XX в. Красноярск, 2005.
14. Дробышевский С.А. История политических и правовых учений. М., 2003.
15. Дюги Л. Конституционное право: Общая теория государства. М., 1908.
16. Дюги Л. Общество, личность и государство. СПб., б/г.
17. История политических и правовых учений: Учеб./ Под ред. В.С. Нерсеянца. М., 1995.
18. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990.
19. Маритен Ж. Философ в мире. М., 1994.
20. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. М., 1992. Т. 1, 2.
21. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994.
22. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.
23. Хайек Ф. А. Дорога к рабству// ВФ. 1990. № 10 — 12.
24. Харт Г.Л. Концепция права. М., 2004.
25. Чистое учение о праве Ганса Кельзена.: Сборник переводов. Вып. 1. М., 1987.